
JOSEP MARTINES

L'ARAGONÉS I EL LÈXIC VALENCIÀ. UNA APROXIMACIÓ

(1) Per raons d'espai, no podem aturar-nos a revisar i a valorar la bibliografia ja ben important sobre els contactes amb l'aragonés; recordem només algun treball de referència: Alba 1986, Casanova 1986, 1993, 2001, Colomina 1991, 1995a, Colomina & Ponsoda 1995, Colón 1976, 1989, 1997, Ferrando 1980, 1989, Frago 1980, 1986, Gargallo 1987, Gimeno 1995, 1998, 1999, Gómez Casañ 1988, Llatas 1959, López García 1993, Ponsoda 1996, Montoya 1989, Rasico 1990, Veny 1991, etc.; en l'àmbit de la història, pel que fa a qüestions demogràfiques, Rubio & Rodrigo 1997 i Guinot 1999, i als contactes econòmics, Navarro Espiach 1999 (i la bibliografia que s'hi inclou) o, en aquest mateix volum de *Caplletra*, el treball de Rubio Vela i el de Guinot.

(2) Els càlculs més fiables de què disposem situen la presència aragonesa en terres valencianes durant els ss. XIII i XIV a l'entorn del 20-30% (Rubio & Rodrigo 1997, Diéguez 2001) a València o a Alcoi (Colomina & Ponsoda 1995) o a l'entorn del 50% a Cocentaina (Ponsoda 1996; v. en aqueix treball modèlic referència d'altres localitats). Guinot (1999: 259 i 260) estima que els aragonesos devien ser en els primers anys de la conquesta i del poblament del nou Regne de València a l'entorn del 30%, incloent-hi un 10% d'aragonesos pirinencs i un 20% d'aragonesos meridionals; de Morvedre en avall la xifra va del 30% al 40%.

1.OBJECTIUS

Hi ha darrerament un interès renovat per l'aragonés en l'estudi de la història de la llengua catalana, d'una manera especial, al País Valencià [=PV]. Per ventura, això ha estat un dels efectes positius del complex i avalotat procés de recuperació nacional i lingüística que vivim els valencians: hi ha hagut la urgència d'aclarir els orígens i la natura d'aquest poble ajustadís (i siga'ns permés d'amprar una volta més el qualificatiu al clàssic Francesc Eiximenis) i de la seua llengua. Els estudis filològics i històrics que han vist la llum durant aquests anys han començat a posar en relleu la importància de l'aragonés i dels aragonesos en la configuració històrica del nostre català i de la societat valenciana.¹

L'aragonés ha estat per als valencians un veí i, alhora, un conciutadà. Durant molt de temps, i en part encara ara, ha abraçat de nord a sud l'antic Regne de València; pensem en els parlars fronterers del Baix Aragó, en els valencians d'expressió castellanoaragonesa de les comarques interiors o, encara, en el murcià, també fronterer pel migjorn i amerat de català i d'aragonés. Alhora s'ha fet present en la quotidianitat de les comarques valencianes d'expressió catalana, gràcies a l'aportació pobladora des dels orígens (s. XIII)² al flux immigratori posterior i a les relacions de caire comercial i econòmic. Els segles de convivència sota una mateixa corona i l'intercanvi humà i material són factors que cal atendre i que resulten fonamentals per a explicar bescanvis lèxics com els que ací ens ocuparan.

L'evolució dels fets històrics ha mostrat que el català es va difondre a la major part del Regne de València; i que, fins i tot, els pobladors aragonesos dels primers temps i els vinguts després al llarg dels segles a les comarques de predomini lingüístic català, van adoptar (i això, fins no fa pas tant!) la llengua de la majoria. No som massa arriscats si suposem que aqueixa integració degué deixar petjada en el català consecutiu que es forjava al Regne de València.

Aquest plantejament enllaça amb la proposta d'Antoni Ferrando (1989), segons la qual, l'element aragonés degué ser un factor no gens menyspreable en la configuració històrica del valencià, com a varietat del català occidental. Al seu torn, segueix el fil de la hispanització, concepte emprat per Colón (1976) per a descriure el capgirament en la configuració del nostre vocabulari: el català abandona des dels ss. XIV-XV ençà solucions lèxiques més tost gal·loromàniques, i això a mesura que s'accentua la convivència amb la realitat social i política sudpirinenca. Cf. també Frago 1986 i 1991a: 109, n. 9.

No és, doncs, desgavellat suposar que el context històric de veïnatge que hem descrit tan sumàriament degué influir en la configuració del lèxic valencià. Ens proposem ací d'il·lustrar aqueixa influència amb una tria de mots concrets; aquest grapat de vocables ha estat aplegat a partir del despullament de fonts documentals i lexicogràfiques aragoneses i valencianes, i de la consulta dels atles lingüístics i de les descripcions dels parlars vius. L'amplitud i la complexitat de la matèria amb què treballem i la brevetat que demana aquest article ens aconsellen de centrar-nos en l'estudi dels aspectes més significatius de les relacions entre el lèxic valencià i l'aragonés.³ Mostrarem ací, d'una banda, els esculls que trobarem quan ens endinsem en els parlars d'Aragó (§ 2). De l'altra, il·lustrarem l'interés que, malgrat aqueix terreny llenegós, poden tenir l'aragonés i les fonts documentals aragoneses per a l'estudi del lèxic català; concretament, per a (a) avançar en la caracterització lèxica del valencià (§ 3.1); (b) fer llum sobre l'origen i l'evolució d'algun dels nostres mots, no gaire ben explicats (§ 3.2); (c) ponderar el paper que pogueren fer en l'evolució del català dels valencians els parlars romànics prejaumins, el boirós mossàrab (§ 3.3); (d) explicar la presència de certs hispanismes en la documentació valenciana des d'èpoques primerenques (§ 3.4); (e) entendre l'evolució semàntica paral·lela a què ha arribat algun vocable valencià i aragonés (§ 3.5); i (f) entendre la penetració en terres valencianes i, a voltes, també en el català occidental de vocables que retrobem a Aragó i, sovint, en altres territoris de l'orient de la península Ibèrica (punts de la Rioja, de Navarra o de la Manxa, Múrcia i l'Andalusia oriental) (§ 3.6).

2. LES DIFICULTATS

L'estudi dels lligams que hi pot haver entre el lèxic aragonés i el català no és tasca de bon fer. Hi encepeguem amb dificultats de mena diversa.

(3) Ens hem embarcat en el projecte d'elaborar un estudi monogràfic més extens i complet amb aquest mateix títol (*L'aragonés i el lèxic valencià*), del qual aquest article és només un avanç; aqueix treball inclourà també un capítol dedicat als paral·lelismes que observem amb la fraseologia aragonesa, un àmbit d'estudi poc freqüentat.

(a) La mateixa situació de cruïlla geogràfica en què es troba l'aragonés condiciona les afinitats molt importants amb les llengües veïnes: l'element preromà de substrat (amb el basc com a referent important), l'occità, el català i el castellà. Sovint no és gens fàcil d'establir la pertinença d'un element lèxic a un domini lingüístic o a un altre. En aquest sentit, Joan Veny (1991) ha mostrat la ductilitat de la idea de continuïtat d'àrea lingüística i l'ha assajada per a la comparació entre el lèxic aragonés, d'una banda, i, de l'altra, el català general, el català oriental i el nord-occidental.

(b) La variació interna que observem dins l'aragonés mateix està marcada, entre altres trets: 1r) per una progressiva accentuació dels elements lèxics més pròpiament aragonesos i dels coincidents amb l'occità i el català a mesura que avancem vers el nord i vers les comarques orientals; i 2n), per un progressiu afebliment d'aqueixos elements i l'augment de l'afinitat amb el castellà, a mesura que avancem cap al sud-oest. Aquests fets deuen ser reflex del procés de castellanització, segons sembla molt important ja durant l'Edat Mitjana, de les terres meridionals del Regne d'Aragó estrictes, obertes al centre peninsular (Frago 1991a). Aquest fet, lligat a l'afinitat de base amb el castellà (Colón 1976: 84, 90), és observable en la documentació històrica, que palesa, de ben enjorn, el condicionament de la llengua de Castella, sobretot per la vall de l'Ebre i les terres del Baix Aragó (Frago 1991a i b). Deu explicar també, i això ja té a veure molt específicament amb els nostres objectius, el fet que l'aragonés, sobretot les parles del sud més vinculat econòmicament i socialment al Regne de València (cf. Navarro Espiach 1999 i la bibliografia que s'hi aplega), pogueren fer de mitjà primerenc d'entrada (o de reforç) de lèxic més aïnes hispànic en el català dels valencians (cf. § 3.4).

Tot i així, i pel que fa a la caracterització de l'aragonés, especialment del període medieval, no deixa de sobtar-nos la presència de solucions lèxiques i fraseològiques properes al català en textos com ara la documentació de Terol del s. xv estudiada i editada per Terrado (1991). Aqueixes afinitats són observables a l'hora d'ara fins i tot en parlars força castellanitzats de l'extrem occidental de Saragossa (cf. els materials aplegats per Pérez Gil 1995).

(c) No som els primers a plànyer-nos de la mancança d'un, siga'ns permesa l'expressió que manllevem a Vázquez Obrador (1994: 220), *Diccionari Alcover-Moll* dels parlars aragonesos. Com ja han clamat des de dins dels estudis filològics aragonesos autors diversos, són importants els buits, sobretot, en el despullament de la documentació històrica. Díficilment podem avançar en la caracterització del patrimoni lèxic aragonés sense biografar-ne els mots sobre bases textuais. Els inventaris lexicogràfics disponibles no arriben a cobrir les necessitats de l'investigador: s'hi barregen criteris purament geogràfics amb d'altres de lingüístics; hi ha una dispersió important de materials i cal una revisió de les fonts orals i escrites a què recorren; cal, també, major precisió en la datació dels testimoniatges documentals.

Hi ha avanços molt importants en l'arregla dels materials populars, tant pel que fa a textos dialectals com a la publicació d'estudis lingüístics, a través d'institucions

com la Universitat de Saragossa, Fernando el Católico, el Consello d'a Fabla Aragonesa o l'Instituto de Estudios Altoaragoneses; de revistes diverses, entre les quals cal destacar *Archivo de Filología Aragonesa*, *Fuellas*, *Alazet*, etc.; i diverses publicacions d'àmbit local i comarcal. És un instrument molt útil el recent *Endize de bocables de l'aragonés*.⁴

Els atles lingüístics, concretament, en aquest cas, l'*ALEANR*, més d'una volta complementat per l'*ALEA*, l'*ALPI*, l'*ALDT* o l'*ADLC*,⁵ són, sens dubte, una aïna d'un grandíssim valor: sovint n'hi ha prou a fer una ullada als mapes per a reconstruir l'àrea d'expansió que han pogut obrir les paraules. Com és sabut cal refermar les dades cartogràfiques amb les monografies sobre parlars locals i comarcals, i amb les arplegues lèxiques específiques, per sort, cada dia més nombroses i sòlides. L'observació quotidiana i pacient de la parla, especialment quan es tracta de modalitats en procés de substitució, pot fornir-nos materials que l'enquesta formal amb prou faenes aconseguix d'exhumar.

Tots aquests materials permetran, a la llarga, una descripció de l'aragonés més sistemàtica, en els eixos temporal i espacial. Són una aïna esmolada per a perfilar el corpus lèxic patrimonial, els elements comuns i els divergents davant els veïns, i els que han viatjat fins a altres dominis lingüístics. Força exemples que ací aportarem fan veure la gran utilitat de la documentació, dels estudis de la parla viva i de la cultura material en aquesta arriscada descripció dels itineraris que poden haver fet els mots per les dreceres de la història.

(d) És fonamental disposar de fonts històriques suficients en forma de corpus documentals i de dades sobre la realitat social, econòmica i cultural de cada època. La informació sobre les rutes ramaderes, sobre els moviments de productes i de persones, sobre les innovacions en l'agricultura, en els hàbits alimentaris i en els recursos tècnics o els canvis en l'estatus social de les llengües són decisius per a entendre els canvis en els sentits dels mots, els préstecs lèxics o l'oblit de les velles paraules. La major part dels mots que han penetrat en el català dels valencians des d'Aragó (o ajudats pel contacte amb l'aragonés) obeeixen a factors com aqueixos. Recordem els estudis de Colón (1997: 349-386) i de Gimeno (1995 i 1999) sobre el lèxic ramader: el contacte quotidià amb els pastors aragonesos ha estat una porta d'entrada de mots com ara *corder*, *borrego*, *lligallo*, *redonda*, etc. No sempre disposem de dades com aqueixes sobre aspectes molt concrets de la cultura material.⁶

(e) Gosem suggerir l'ideològic com a un altre factor que condiciona de manera important l'aproximació a l'aragonés des de les altres dues llengües immediates, el català i el castellà. L'*opció mossàrab* havia servit en la pràctica per a menystenir el paper de l'aragonés dins l'àmbit català: vist, al capdavant, com a dialecte de l'espanyol, l'aragonés no semblava adequat ni capaç per a explicar la presència, sovint primerenca i remarcable (especialment al PV) de mots mals de justificar dins el català (cf. § 3.3). El mossàrab, llunyà i precastellà, podia resoldre l'afer. Paral·lelament, hem observat com la filologia hispànica, convençuda de l'espanyolitat radical de l'aragonés, ha

(4) V. un estat de la qüestió pel que fa als estudis de l'aragonés en Lagüéns 1999, Castañer 1999 i Enguita 1999.

(5) L'*Atlas lingüístic de la Comunitat Valenciana*, dirigit per Jordi Colomina, i en el qual hem tingut l'oportunitat de col·laborar, serà un mitjà de gran utilitat també en aquesta qüestió.

(6) P. ex., ¿fins a quin punt l'arraconament de *pastenaga* o de *préssec* en la major part del valencià a favor de *safanòria* i de *bresquilla* no és reflex, en darrer extrem, d'alguna novetat en l'agricultura? Cf. actualment el castellà *ciruelo* que ha fet la competència a *pruna*: el primer dóna nom en molts llocs a una varietat del fruit més grossa i sucosa; la segona, com ja passa a bona part del lèxic patrimonial i als mateixos *safanòria-pastenaga* i *bresquilla-préssec* (v. més avant), s'ha lligat a la varietat antiga. Hi ha hagut algun canvi en les *síndries* com el que suggerim? En un altre lloc (Martines en preparació) ens referirem als *corbos* ('mena de cabassos'): qui els feia i on? Els duien d'Aragó, on trobem *corbillo*, *-iello*? Què sabem sobre la *rosa* 'xarampió, pallola' en els segles passats? Cf. en aquest volum el treball de Rubio Vela sobre la importació i el tràfic de cereals entre Aragó i les terres valencianes medievals.

adjudicat més d'una volta a aquest vocables patrimonials i bàsics del català general i presents en certs dialectes orientals o en el mateix l'espanyol comú.

3. LES VIES DE RECERCA

Des de l'òptica del català, la recerca a l'entorn de l'aragonés promet ser de molt de profit; vegem alguna de les qüestions que per ventura podrien beneficiar-se'n.

3.1 La caracterització lèxica del valencià

El canvi lexicosemàntic i la caracterització diacrònica del vocabulari dels parlars catalans és potser una de les qüestions en què encara cal esmerçar més esforços en la recerca; sovint, hem tendit a projectar sobre el passat la repartició lèxica hodierna. El caràcter consecutiu del valencià, gestat dins la confluència de les varietats occidental i oriental, complica aqueixa tasca. Vegem ací ni que siga una il·lustració dels fronts oberts en la caracterització històrica del lèxic valencià i, al capdavant, del català en general; pararem atenció només en dos aspectes: 1r) en la presència en valencià de mots considerats com a aliens a aquest parlar; 2n) en la selecció lèxica dins el valencià i el paper que hi ha pogut fer el contacte amb l'aragonés.

1r) No són estranys els vocables o les accepcions donats, segons criteris diversos, com a desconeguts històricament al PV i, fins i tot, en el català occidental, que se'ns fan trobadors en la documentació (no sempre gaire antiga) i encara en la parla viva de certes contrades valencianes; aquest és el cas de paraules com ara *atzavara*, *bassal*, *calitja*, *escarlèvit*, *estimar* 'amar', *farigola*, *fleca*, *tempir*, *trespol* 'paviment de mescla no enrajolat',⁷ *menovell* (v. més avant)...

2n) Per aquesta drecera, més d'un dels vocables que hom sol proposar com a característics del valencià davant els altres parlars catalans, són producte d'evolucions probablement consumades en períodes no sempre reculats. En aquest sentit, i pel que fa a la qüestió que ens ocupa ací, són especialment remarcables els canvis lèxics que han desembocat en solucions properes a les castellanoaragoneses; sovint trobem una evolució semblat en parlars occidentals (a la Franja, en tortosí, etc.). En conjunt, és una manifestació més del procés d'hispanització del vocabulari català ja encetat a les darreries de l'Edat Mitjana (Colón 1976).

Els canvis a què ens referim en alguns casos són antics; en general, però, es manifesten des dels ss. XVI-XVII, en afeblir-se el model de llengua de referència difós per la Cancelleria, la predicació, la literatura, les classes socials altes, etc. Vegem-ne, ni que siga breument, algun exemple.⁸ Recordem com el clàssic *llenegar* (o vars. *es-*, *a-*) ha estat substituït en el valencià general per *esvarar* (*ThPu*, 1575), inseparable del

(7) Ens hem ocupat de vocables com aquests en Martines (2000a, b i c).

(8) Cal remarcar que algun dels mots que citarem en aquest apartat ha estat substituït en altres parlars catalans per formes properes a les hispàniques o per sinònims de caràcter expressiu, popular o emfàtic; cf., p. ex., *esllisar* (en comptes de *llenegar*, cf. nota següent) i *xarampió* (en comptes de *rosa*), per a la primera opció, i *estripar* (en comptes d'*esqueixar* o *esquinçar*), per a la segona.

tipus *esbararse* de gran extensió a Aragó (*ALEANR*, m. [= mapa] 1189;⁹ cf. també colón 1989: 82). *Esvarar* és predominant en valencià (cf. *ALPI*, m. 109; *ADLC*, m. 83) amb ders. [= derivats] (*esvarada*, *esvarall*, *esvaró*, *esvarós*, *esvarallós*, etc.); en punts septentrionals hi ha també *esllissar* o *llissar* (*ALPI*, m. 109; *ADLC*, m. 83; *ALDT*, m. 22). *Esbarar* és també dels Serrans (Llatas 1959).

Esgarrar i *esgallar* o *esguellar* conviuen, sovint en un mateix parlar, amb el sentit d' 'esquinçar'; han arraconat gairebé del tot *esquinçar* o *esqueixar* clàssics. Hem trobat *esgarrar* en textos valencians del s. XVI (la 1a doc. [= documentació] era fins ara del s. XVII), a voltes en variació amb *esqueixar*:

Ítem, a 30 de juny, any 1580, [...] tots los empelts de garroferes y oliveres que seran *esgarrats* y llevats per bèsties o bestiar, sien preats a rahó de deu sous per cascun empelt [...]; y així mateix los empelts de moreres, arbres donzels seran *esqueixats*, preen en sinch sous cascú e los rosegaments y *esqueixos* a coneguda dels dits magnífichs preadors. (*Ordenances municipals de Vila-real*, 1527, ed. de Gil Vicente 2002: 164.)

[...] per-a que juntament ab lo cap de taula fassen la comprobació y en continent *esgarren* dits albarans perquè no puguen tornar a servir. (València, 10-IV-1598, ed. de Lapeyre 1982: 85, n. 56.)

Hem pogut seguir l'avanç d'*esgarrar* en la col·lecció d'inventaris de l'ermita de la Mare de Déu del Lledó de Castelló (ed. de Sánchez Gozalbo 1980: 35, 62, 131, 144, 167) durant els ss. XVI-XVII; es tracta de tipus textuais molts semblants que passen d'un any a l'altre i en els quals s'adverteixen fàcilment aquesta mena de variacions:

Item una stola de domas blanch y hun maniple del mateix, mig *squeixat*. (16-II-1579)
 Item un altre davant altar de llenç ab llistes vermelles, *esquexat*. (31-VIII-1614)
 Item dos estovalles de altar de dauets, molt usades y *sgarrades*. (30-XII-1669)
 Item altre frontal molt vell de naranjat y blanch ab franja de seda de blanch, vert y naranjat, y *esgarrat* enmig. (26-XI-1674)
 Item atres quatre estovalles de dahuets velles y *esgarrades*. (26-XII-1677)

Esgallar (o *esgue-*) 'esqueixar, esgarrar' ens constava en documentació del s. XX. Deu ser força més antic: el tenim, aplicat a la vinya, en el *Libre d'ordinacions de la Vila de Castelló* (1360-1387, ed. de Revest Corzo 1957: 98 i 202): «Que negú no gos arrencar ni *sgallar* vinyes ni arbres sots certa pena [...]. Qui trencarà, *sgalarà* e arencarà arbres.» Germà Colón (1960) ja va fer notar l'*esgallar* d'aqueixa rica documentació castellonenca; v. també Casanova 2001: 151. Cf. aqueixos contextos amb aquests altres d'un segle abans:

E com foren en les dites viynes, los ditz denunciatz ab d'altres qui ab ells eren, taylaren les dites viynes e arbres, ço és, figueres que eren en les dites viynes, ab destrals

(9) Segons aquest mapa, *esbarar* ocupa tot el sud de la Rioja i de Navarra, l'oest de Saragossa i la major part de Terol; hi ha també *eslizar* a la major part d'Osca, a l'est de Saragossa i de Terol (cf. *esllissar/-isar* a la Franja, al nord del PV i pel cat. nord-occ.; v. més amunt); i, finalment, *esbarizar*, sobretot a la zona central de Saragossa, punts de la Rioja i d'Osca. Alguna altra forma de menor extensió al Pirineu: *eslinar*, *eslurrir*, *eslessarse*, *esllezar*; o *esturrizar*, *patinar*, etc.

e ab costallers e puyaren en los dits ceps e ab los peus *esquexaren* e trencharen e talaren en les dites viynes CC ceps e plus. (*Llibre de Cort de Justícia de València*, 1287, ed. de Diéguez 2001: 317.)

Sembla que hi ha hagut una projecció des dels valors vinculats a la pagesia cap a usos més generals; cf., p. ex., en el *DRos* (1764): *esgarràr*, *esguellàr* ‘rasgar: dividir con fuerza alguna cosa de poca consistencia, como texidos, pieles, papèl’. *Esqueixar* és en el *DRos* (1764) mateix ‘morgonàr clavellineres’. En canvi, el *DEscrig* (1851) encara arreplega *esqueixar* (s.v. *exqueixar*) com a ‘escoriar [...] V. *Esgarrar*’ i *esquinçar* ‘esquinzar ó partir el trapo en los molinos de papel’, ‘despedazar’; ho manté el *DMGadea* (1891), amb definicions més detallades. Descobrim en el mateix *DMGadea* (s.v. *salut*): *expr. En salut que ho esqueixe ó esgarre* ‘Con salud le rompa: dase la enhorabuena al que ha estrenado vestido ú otra cosa’. Hem sentit *esqueixar*, p. ex., a Alcoi amb valors també perifèrics: «Du la roba/ les sabates *esqueixada/-des*» ‘gastada, vella, feta malbé’.¹⁰ Sobre aquest fenomen de la restricció de l’ús del lèxic patrimonial a contextos perifèrics, v. més avant.

¿És casual que *esgarrar* i *esgallar* siguin verbs d’un gran arrelament a Aragó? Segons l’*ALEANR* (m. 336), les vars. [= variants] bàsiques són: *esgallar*, que ocupa la major part d’Osca i l’est de Saragossa i de Terol; la var. castellanitzada *esgajar*, a l’oest de Saragossa i del sud-est de Terol; i *esgarrar*, al sud de la Rioja i de Navarra, al centre i oest de Saragossa i de Terol. Recordem també els valencians *gall* (i els ders. *galló*, *gallet*), sobretot, ‘grill d’una fruita’, ‘llavor de l’ametla, de la nou, etc.’; cf. l’aragonés *gallo* viu, segons els mapes 355 («Gajos de la nuez») i 359 («Gajo de la naranja») de l’*ALEANR*, al nord-oest i al sud-est d’Osca, i a l’est de Saragossa i de Terol.

La rúbrica xxiv dels Furs de València editada per Germà Colón i Arcadi Garcia (1983, IV: 290-296), traducció del s. xv d’un original llatí del s. xiii, ens ofereix, com bé adverteixen en nota els editors, un grapat de vocables a les hores d’ara poc usuals en valencià. Hi trobem una primera datació de *síndria* (p. 293), certament hui poc corrent per ací.¹¹ Ha estat desplaçat per denominacions perifràstiques com ara: *meló d’Alger*, que hem pogut datar al s. xvii, concretament, en un text de l’Arxiu Municipal de València del 24 d’agost del 1635 (ed. de Nogales 1997: 260, n. 74):

[...] per quant se ha tengut junta de doctors en Medicina en rahó de que es tenia presumpció que los *melons de Alger* causen algunes malalties [...] era damnosíssim a la salut humana lo ús dels dits *melons de Alger*.

O *meló de moro* i *meló d’aigua* (o de l’aigua). Aquesta darrera és paral·lela de *melón de agua*, que trobem des d’Andalusia oriental (nord-est de Granada i de Jaén i la major part d’Almeria, *ALEA*, m. 324 i 334; Alcalá 1951, Casado 1988: 290 i ss.), Múrcia (García Soriano 1932, Gómez Ortín 1991), Oriola (Guillén 1974), Cartagena (Serrano 1986), Villena (Soler 1993), la Manxa (Serna 1983), comarques valencianes d’expressió castellanoaragonesa (Llatas 1959) i amb una gran extensió a Aragó (oest i sud

(10) Agraïsc a Jordi Colomina la confirmació d’aquesta dada.

(11) De tota manera, l’*ALPI* arreplega a primeries del s. xx «pepita de la *síndria*» a Vistabella (m. 459, «Pepita de la sandía») i l’*ALDT* (m. 313) situa *síndria* a la Poble de Benifassà i a Fredes, ací en covariació amb *meló roig* i el castellà *sandía*. El *DMGadea* (1891) dóna *síndria* amb remissió a *meló d’Alger*. L’alcoià Eugeni Reig (1999: 454) informa sobre la var. *síndria*, que ha tingut «la sort d’oir més d’una ocasió», var. més propera a l’ètim. Potser a finals del s. xvi era un mot poc usual a València (?) (cf. Gulsoy 1964: 311); cf. la documentació de *meló d’Alger* del s. xvii que aportem tot seguit.

d'Osca, est i sud de Terol, punts de Sòria i Guadalajara, *ALEANR*, m. 396; *DAndolz*; *Endize*), fins a Navarra (*ALEANR*, m. 396; Iribarren 1984²); el *DAut* (1726) ja el donava com a «usada en el Réino de Murcia».¹²

En aqueix mateix text dels Furs hi ha *pastenaga*. És aquest un bon exemple del fenomen de desprototipització, de marginalització a què ha estat sotmesa una part important del lèxic clàssic davant solucions convergents amb les aragoneses i, més modernament i més massivament, amb les castelles. *Pastenaga* és viva en força comarques valencianes, però aplicada només a la planta en estat silvestre. El *DECat* la localitza al Comtat i a la Safor; es diu també a la Vall d'Albaida (*pastanaga*, Conca & García 1994: 182), la Marina Alta (*pastanaga* i *-enaga*, Climent 1989: 82), la Marina Baixa (*pastanaga*, Colomina 1991: 261; *pastenaga*, *postenaga*, Beltran 1994: 94; d'ací coneixem també *pastonaga*, Benimantell), la Plana Baixa (*pastenaga*, Mulet 1991: 153). *Pastanaga*, *pastanaga vera*, *pastenaga*, *pastenagueta* són les denominacions que arreplega recentment Pellicer (2000: 91-92) per les comarques esmentades. El callosí Adolf Salvà (1932-1939: 274) reporta l'ús de la *flor de pastanaga* per a descobrir quan s'ha de produir un part. Observem que en el 1764 el valencià Carles Ros arreplega *safanoria* 'con la o agüda [llegiu greu], *pastanàga*, *zanahoria*', i *pastanàga* 'vease *safanoria*' (*DRos*). Més tard, el *DEscrig* remetrà de *pastanaga* a *çafanòria*. El *DMGadea* especifica el sentit que comentem: *pastanaga* 'f. bot. zanahoria silvestre. V. *çafanòria borda*'. I encara, segons Colón (1997: 422), *pastanaga* «a molts indrets de València equival al castellà *chirivía*».

La documentació antiga de *safanòria* que apleguen els nostres diccionaris històrics és escassa: les receptes de micer Joan (1466); n'hi podem afegir una atestació de molt d'interés quasi coetània del migjorn valencià:

Ítem és pactat e concordat entre los dits senyor e moros de Catamarrut que los dits moros puixen fer ortalça, axí com colls, cebes, ràvens, *çafanòries*, albargínies, carabaçes [...] (1490, *Capítols de Catamarruc*, el Comtat, ed. d'Hinojosa 1990: 234.)

No deu ser casual que no hi haja solució de continuïtat del tipus *safanòria* (*zafanoria* i vars.: *azanoria*, *zafandoria*, *fa*-, etc.) entre Aragó, part del català occidental i el valencià (*ALEANR*, m. 323).¹³

El triomf d'*algeps* davant *guix* al PV deu reproduir un fenomen de desprototipització ben semblant al que comentem. Com és sabut, a les hores d'ara, *algeps* (o vars.) és el vocable habitual en valencià i també de l'àmbit tortosí per a designar el 'sulfat de calci hidratat'; a grans trets, *guix* és ara la forma pròpia dels parlars orientals i *ges*, del nord-occidental (doc. des del s. XIV, *DCVB*).

Algeps se'n fa trobador en els *Costums* de Tortosa (*DCVB*, s. XIII), en *Llibre de la Cort de Justícia* de Cocentaina (també s. XIII; ed. de Ponsoda 1996: 241) o en els clàssics del s. XV (*Espill*, *DCVB*). *Guix* s'ha mantingut en valencià amb el sentit específic de 'la barreta d'algeps de marcar la roba'; així ho reflecteix la lexicografia valenciana del s. XIX des del *DLamarca* (*guix* 'gis, clarion'), *DEscrig* (*guix* 'jabón de sastre') i continua-

(12) Com veurem, aquesta distribució geogràfica es repeteix gairebé sistemàticament en els mots que el valencià comparteix amb l'aragonès.

(13) Casanova (2001: 152) ja ha observat la coincidència d'altres arabismes en valencià i en aragonès; v. tot seguit el cas d'*algeps*.

dors; més avall reportem alguna altra especialització semàntica d'aquesta mena en l'ús valencià de *guix*. Tot i així, la documentació valenciana ens forneix atestacions de *guix* si més no coetànies a les conegudes en el conjunt de la llengua (ss. XIII-XIV, *DCVB*) i mostra la convivència amb *algeps* des d'antic; i, és més, com suggereixen els testimonis que tot seguit aportarem, palesa la pervivència de *guix* fins a èpoques tardanes.

Recordem l'atestació primerenca en els Furs de València (ed. de Colón / Garcia 1980, I: 144) de la parella sinonímica *guix o algeps*: «[...] fer portar e fer talar fusts menuts, grosses, poch e grans, calç, *guix o algepç*» (v. també Colón 1976: 71). *Guix* es fa trobador en textos valencians del s. XIV, com ara la col·lecció de cartes de poblament medievals valencianes editades per Guinot (1991: 484, 506, 575):

E que puxats fer espart e obrar aquell en lo dit loch de Xest, no en altre loch. E cendra de la peça que arancarets, cals, *guix* [...]. (Carta de poblament atorgada als cristians de la vila de Xest en el 1320; còpia feta en el 1663 sobre una altra del 1595.)

[...] hagen tots emprius en lo terme del dit lloch, francament, de llenya, de fer cals, *huix*, [...] ¹⁴ (Carta de poblament de Quart de Poblet, València, 7-XI-1334; còpia del 1636.)

[...] tallar fusts, fer cals e *guix* a obs de fer e tornar vostres casses o alberchs. (Carta de poblament de la Font d'en Carròs, Potries i Rafelcofer, 18-III-1368; còpia del 1627.)

Cal remarcar que en les cartes escrites en romanç aragonés en la col·lecció documental que citem (ed. Guinot 1991) hi ha el tipus *algeps*: «[...] et con fustes assín verdes como secos, et con lenyas piedras, cals, *algebs* [...]» (carta de poblament a fur d'Aragó de Lluçena, 6-V-1335, p. 513); «leñas verdes y sequas, piedras calcenas, *algeps* facer, et casas, et aguas, pescaderías et todos otros ademprivos» (31-XII-1305, Joan Eiximén d'Urrea atorga carta de poblament a fur d'Aragó a 110 cristians de l'Alcora); «[...] fer calç et *algepç* pora vuestras necessidades et pora vender, et fusta semblantment» (carta de poblament de Novalitxes i el Campillo, al terme de Xèrica, 10-IV-1368, p. 576). *Algeps* també apareix, és clar, en algun text en català en aqueixa col·lecció com ara: «[...] tayllar fusta e fusts a vostres propis ussos, senitzas [*sic*], calç, *algeçp* [*sic*] [...]» (carta de poblament d'Altura, 11-VIII-1372, p. 606).¹⁵

Tenim *guix* en textos valencians d'aqueix mateix s. XIV i més tardans; vet-ne ací una petita mostra:

E que null hom no gos metre o posar en algun drap blanch adobat pols de *guix* ne nul·la altra pols per enblanquir aquell drap. (*Llibre del mostassaf de València*, 1336, ed. de Sevillano 1957: 285 i 363.)¹⁶

[...] fer puixen francament e sense preu algú en lo terme de l'altra universitat forn o forns de calz, *guix*, tallar, pedres, [...] (Text transcrit en Mira [dir.] 1985: 62; resolució d'un conflicte entre Almassora i Castelló de la Plana, 7-I-1374.)

(14) Si és bona la llició, aquesta grafia podria ser un índex d'una pronúncia *[gúj] (< ll. v. *GYPSU < GYPSUM) > *[gwí] > [gí]), alternativa hipotètica que arplega el *DECat* (s.v. *guix*, 749a: 31 i ss.), sense gaire èmfasi, com a explicació de l'origen de *guix*? Retrobem aquesta proposta expressada de manera més ferma en s.v. *esquilar* (700b: 15), on aquest podria ser un cas de reducció a *i* d'un *ij* originari per desplaçament de l'accent a l'estil de *nir* (< *nwít* < *nújt*). Aquest podria ser, doncs, un exemple a afegir als estudiats per Colomina (1996: 198-201, 210-211 i n. 48).

(15) Convé observar que en aquest mateix text hi ha *mallada* (documentat fins ara en català en el 1385), mot d'ascendència fonamentalment aragonesa i hispànica (cf. Gimeno 1999, Martines 1999a) i *mallador* (localitzat a Andorra, Pallerols i Vilaller, *DCVB*): «[...] hajats emprius, usos de les herbes e herbatges, pastures, de *mallades* e *malladors*, abeuradors, exidors e aseasonadors.»

(16) En aquesta mateixa obra tenim també *algeps*: «LXXXVI. Ordenació et stabliment feyt sobre lo kafiç de la calç, et com se deu mesurar *algepç* [...] 6. Encara és stat provehit et ordenat que negun venedor o venedora de *algepç* no guos o presumescha mesurar o fer mesurar lo dit *algepç* ab almut» (finals del s. XIV, p. 255) i «Item que alcun mestre de obra de vila no sia osat comprar per a obs d'altre raiola, o teula, o *alpeps*, en pena de XX sol.» (1371, p. 383).

Ítem, altre cofre dins lo qual ha una ymatge de la Verge Maria de *guix*. (Inventari de béns d'un cavaller, protocol, 22-II-1493, Cocentaina, ed. d'Hinojosa 1990: 366.)¹⁷

L'adaptador al valencià de la *Cartilla rural en aforismes catalans* (1853: 39) de Narcís Fagés no té por de mantenir-hi *guix*: «En terra d'argila gròsa/ Es el *guix* excelent còsa». En altres ocasions fa valencianitzacions significatives; p. ex., trobem *tarquim* allà on l'original del Principat diu *fanc* (ed. valenciana del 1851, p. 40; ed. catalana del 1849, p. 50). Joan Antoni Maians (darreries del s. XVIII, ed. de Casanova 1995: 419) arreplega el refrany: «Segueix el *guix* y veuràs de ahon ix.» Segons Enric Valor (1979, II: 170), «[...] en el valencià meridional *algeps* és el de color més terrós i *guix* el blanc» (dada que no hem pogut comprovar).

Els diccionaris valencians dels ss. XVIII-XIX ens forneixen alguna dada fugissera sobre el valor de *guix* com a sinònim d'*algeps*: el monosil·làbic de Carles Ros (1770, ed. de Casanova 1991a) inclou *guix* 'yeso'; retrobem açò mateix en el *DSanelo* (85v,a). El *DRosanés* (1864: 61), mestre de Vic destinat a Sueca, aplega *Guich*¹⁸ ó *guix* amb el sentit de 'gis, clarión ó yeso', tot i que segueix el *DLamarca* i el *DEscrig*. El *VocSecc* que Martí i Gadea (1909) va editar aprofitant i ampliant els materials de Rosanés, inclou *guix* amb aquesta mateixa equivalència espanyol·la. *Guix* apareix en tres entrades diferents del *DMGadea* (1891): *guix* 'jabón de sastre', 'yeso V. *alabastre*' (s.v. *guix*), *Pedra de llum* 'alabastrina V. *guix*' (s.v. *pedra*), i, encara, *Adorn de guix* 'ataurique' (s.v. *adorn*).¹⁹ L'*ALPI* (m. 204, «Yeso») ens forneix dos testimonis contemporanis interessants de *guix*: a Peníscola i a Torís [gíj] és, respectivament i segons les notes preses en castellà pels enquestadors i arreplegades en la utilíssima edició de García Perales (2001: 1845), «el que ponen al vino», el que «echan al vino; es crudo» (cf. més avall). A Torís especifiquen que [altjéps] és «para amasar; está cocido»; açò és [ar^ddʒép] a Peníscola.²⁰

La difusió de *guix* als parlars valencians interiors de base aragonesa i al murcià és un bon indicatiu de la vitalitat que degué tenir per ací. Llatas (1959) dona del Vilar: *guij* 'yeso en polvo que se tira a la uva antes de pisarla en el lagar. En val. *guix*'. García Soriano (1932) cita *guix* de les *Ordenanzas de la Ciudad de Murcia* de 1695 («Para escusar el daño que causa el vino que tiene *guix* u otros adobos»). V. els testimonis històrics que n'aplega Colomina (1995a: 258) en textos murcians del s. XV.

Alchez, *aljez* o *argez* aragonés és paral·lel d'aquest *algeps* valencià i tortosí; ben probablement degué jugar a favor del triomf d'aquesta forma en les comarques valencianes. Té una gran extensió a Aragó (cf. *ALEANR*, m. 810; i els repertoris de *DPeralta*, *DBorao*, *DPardo*, *DBadia*, *DAndolz*, *Endize*, etc.). Hi és de documentació ben antiga: Frago (1980: 30-31) localitza els topònims *Aliazares*, *Algibzar* ja en textos del s. XIII; cf. també Frago, *AFA*, XXXIV-XXXV, p. 672).

Podria allargar-se més la llista de tries lèxiques d'aquesta mena que ara caracteritzen el valencià en les quals el contacte amb l'aragonés podria haver

(17) En canvi, en el *Llibre de la Cort de Justícia de Cocentaina* mateix (s. XIII), ed. de Ponsoda (1996: 241), només hi ha *algeps*.

(18) ¿Aquesta *-ch* és una mera grafia per *-ix* o reproduceix, més aïna, una pronúncia africada? (cf. de [vi'atj] per *biaix* que sentim a Oliva).

(19) Pot ser remarcable aquesta identificació de *guix*, *pedra de llum* i *alabastre*. Cf. la notícia que aplega el *DECat* (s.v. *guix*, 748b: 28-31) a Ribesaltes (la Plana).

(20) Hi ha, a més, els topònims *els Guixars* (Ribesaltes) i *el Guix* i *el camí del Guix* (Alberic) (*DECat*, s.v. *guix*, 748a: 28-35).

actuat com a factor condicionant. Pensem en *amprar* i *manllevar*, *xic* i *petit*, *roig* i *vermell*, *afonar* (i vars.) i *esfondrar*, *barandat* i *envà*, *alçar* i *desar*, *saber mal* i *saber greu*, *rabosa* i *guineu*, *carrasca* i *alzina*, *palometa* i *papallona*, etc.

3.2 L'àmbit aragonés com a font d'informació en l'estudi del lèxic català

L'aragonés és una font d'informació important per a l'historiador del lèxic català. Ja hem provat de mostrar-ho en altres treballs a propòsit de mots d'origen i d'evolució no gaire aclarits; els esmentem a tall d'il·lustració i n'aportem de nous.

Caragina 'tipus de caragol' i vars. (*carragina*, *clagina*, *ragina/-eta*, *re-*, *caraguina*, *carraguina*, *caraguila*, *caravina*), escampades pel sud del Principat i pel PV són inseparables del feix de vars. aragoneses, navarreses, riojanes i basques del tipus *carachina*.²¹ V. més detalls en Martines 1999c.

Donarda. El *DECat* presenta *donarda* com a denominació de l'*Agave americana* d'ús «estrictament mallorquí» i la documenta per primera volta en el *Diccionari Figuera* (1840-41). Potser, però, caldrà matisar aquestes consideracions i, fins i tot, la proposta d'ètim (*DONACITE o *DONACIDA).

Donardo («fil de *donardo*» i «tella de *donardo*») apareix en la documentació comercial de mitjan s. xv aplegada per Sesma i Líbano (1982: 182) en diversos punts, sobretot occidentals, del regne d'Aragó: Alcanyís, Fraga, Osca, Montsó i Saragossa. Malhauradament en aquest inventari no ens informen de la llengua en què van escrits aquests documents ni tampoc hi ha cap notícia sobre la procedència ni sobre les característiques de la mercaderia. Els autors identifiquen, a tort segons el nostre parer, aquest *donardo* amb la 'pita, planta de las amarilídeas de cuyas hojas se obtiene una buena hilaza, que puede trenzarse y tejerse'. N'hi ha prou a recordar la impossibilitat, per pura cronologia, que abans del descobriment d'Amèrica es fes servir la *pita* com a fibra tèxtil a la Corona d'Aragó.

Hem de suposar, més aïna, que aquest *donardo*, per ventura, designava un tipus de planta o de fibra tèxtil pareguda a l'*Agave* que havia d'arribar a Europa més d'un segle després. Per ventura, també, hauríem de posar atenció sobre el sufix *-ard(-o, -a)* que el mestre Coromines s'estima més de descartar; cf. Martines 2000a.

Farahona. Adjectiu que troba Ponsoda (1996: 272) en els valuosos textos del ja citat *Llibre de la Cort de Justícia* de Cocentaina (s. XIII), amb el sentit de 'esquerpa, bulliciosa, poc tractable', aplicat, concretament, a una mula: «On, com la mula sia xamuça e *farahona* e no sia tal com él li promés, quan lo cami ['canvi'] se féu entr-éls e quan Abdulmugit conexé la malícia de la dita mula, tornà-la-li.» Ens sembla inseparable del *faró*, *-na* que el *DMGadea* defineix com a 'adj. V. Arisch, ca' i que el *DCVB* (s.v. 2. *faró*) arreplega de la Plana i de València

(21) El *DCECH* (s.v. *caracol*, 845b: 46) donava alguna referència de *carachina* en l'antic aragonés occidental, que, «con su tratamiento semi-vasco de C^l, atestigua la gran antigüedad de esta formación».

(‘esquerp, poc sociable’). El *DCECH* (s.v. *haragán*) dóna *farón*, amb aquest sentit i, així mateix, aplicat al bestiar, en documentació hispànica (castellana, lleonesa, portuguesa) del s. XIII; segons sembla, en castellà és mot antiquat des del final de l’Edat Mitjana. El *DAndolz* en troba referència aragonesa en els textos editats per Tilander (s. XIV): *farón* ‘lerdo, perezoso’. Tenim *harón* ‘adj. aplicase a la caballería espantadiza’ a l’Alt Millars (Torralba, Aiòder, Vilamur; Nebot Calpe, *AFA*, XXXII-XXXIII, p. 87).

Xafardejar ‘criticar, malparlar d’algú’ és mot arrelat sobretot al Principat i, més parcialment, al PV (1a doc., *L’auca de la Pepa* de Joan Pons i Massaveu, 1893, IV, p. 50). L’ètim que suggereix el *DECat* (s.v. *safareig*, 577b: 21 i ss.) és certament massa complex; proposa que siga der. de *safareig*, a partir de *fer safareig*. Això exigiria: a) el pas de la *s-* a *x-*, explicat com a efecte d’una propagació de la palatalitat (observable en algun lloc en la var. *xafareig* < *safareig*); i b) el pas de l’hipotètic **xafaretgejar* a *xafardejar*, explicat com a efecte: 1) d’una síncope de la *-e-* (**xafar(e)tgejar*), i 2) d’una posterior dissimilació de palatals (**xafartgejar* > *xafardejar*) comparable amb *Jordi* < *Jorgi*.

Convé recordar la gran extensió de *chafardear* i altres vars. d’interès per terres aragoneses, navarreses, riojanes i, encara, murcianes i de l’Andalusia oriental. És imporant la forma aragonesa *chafarrear* ‘charlar’, documentada en el 1720 (abans que *chafardear* i que el nostre *xafardejar*) en el *Tesoro lexicográfico* de Gili Gaya. Les vars. amb *-rn-* i *-rd-* són comunes en la dissimilació de la vibrant. Ací devem trobar-nos davant un intensiu de *chafar-xafar* amb el sufix *-arr* i el freqüentatiu *-ear/-ejar*; recordem els mots de caràcter onomatopèic vinculats amb ‘parlar’. V. més detalls en Martines 1999c, 2000b.

3.3 La qüestió mossàrab

Les llistes de mots valencians explicats com a mossarabismes, és a dir, com a recialles d’un suposat romànic valencià prejaumí, haurien de sotmetre’s a una detallada revisió. Ja ens hem referit adés a l’ús, diguem-ne, interessat que sovint s’ha fet de l’etiqueta *mossàrab*. La possibilitat que el català pogués haver conviscut amb un romànic conservat en el nou Regne de València durant els segles de domini musulmà és unànimement rebutjada (cf., p. ex., Burns 1987: 251 i ss., Ferrando 1989, Barceló 1984, 1995, 1996, Colón 1997).²² Sense aqueixa convivència fan de mal justificar força dels mossarabismes del valencià aplegats, p. ex., en Sanchis (1980: 96-97; 1980⁷: 123) o arreu del monumental *DECat*. Sembla més assenyat anar a recercar l’origen de molts d’aqueixos vocables en altres àmbits lingüístics, des d’on degueren penetrar en el nostre català.²³

N’hi ha que podrien ser solucions lèxiques hispàniques que han entrat en el valencià i en part del català occidental amb el camí aplanat pel veïnatge amb l’aragonés, sobretot

(22) S’esdevingué el mateix per terres d’Aragó? Frago (1991a: 118-119) es refereix a la possible presència d’un component mossàrab a la Vall de l’Ebre com a un condicionador més del romànic que es va desplegar allà després de la conquesta; es refereix també (Frago 1986: 58) a l’arribada a terres valencianes de «nutridas comunidades moriscas, muchas de ellas conocedoras del español regional [d’Aragó], y estrechamente relacionadas con la fuerte minoría mudéjar de Aragón» (cf. també Lágüens 1999: 185); segons sembla, hi topem de bell nou amb l’escassetat de dades segures. ¿És massa de arriscat recordar ací les interferències aragoneses en boca dels moros interrogats en els textos del *Llibre la Cort de Justícia* de Cocentaina de darreries del s. XIII editats i estudiats per Ponsoda (1996: 38 i ss)?

Cf. *regacho* ‘canal que abre agua [...]’ considerat aragonés en el *DCECH* (s.v. *regar*, 844a: 20). En el *DECat* (s.v. *rec*, 165b: 31) trobem «*regatxol* (maestr.)» com a «variant mossàrab» i, quatre ratlles més avall, els topònims *Regatxol* freqüents en el Maestrat són igualats («=») a l’«arag. mossàrabic *regacho*».

(23) En Martines (1998a) vam provar de mostrar com el sufix *-aire*, explicat com a recialla mossàrab, ha de considerar-se com a préstec occità; la presència freqüent d’aquest sufix en els parlars aragonesos fa costat a aquesta interpretació. Cf. també Nagore (1994).

del Baix Aragó. Aquesta drecera ha estat oberta pels treballs de Colón i Gimeno ja citats adés; i convé continuar transitant-la: més avall n'apleguem alguna mostra més. Hi trobem materials lèxics que no són exclusius dels parlars aragonesos; ara bé, aquests pogueren servir de vehicle de transmissió d'aqueixos vocables. En trobem de testimoniat en textos valencians que donen fe del bescanvi econòmic i el contacte humà directe amb els habitants d'Aragó; recordem mots com ara *corder*, *borrego*, *redonda*, etc. presents en convenis ramaders signats per valencians dels Ports i pastors del Baix Aragó. N'hi ha d'aparició també primerenca (ss. xiv i xv) en documentació valenciana diversa, precisament, en un moment en què els contactes amb Aragó eren intensos: *almorzar*, *centeno*, *collado*, *vado*, *lloma* i d'altres que no podem estudiar ací com ara *romero*, *cano*, *foia*, etc. Com veurem, algun d'aquests mots, tot i ser també del castellà general, tenen un arrelament molt profund i fins i tot documentació més primerenca en terres aragoneses; convé remarcar, que alguna d'aqueixes paraules és trobadora, dins el Regne de València, també en documentació aragonesa o llatina amb trets del romanç aragonés.

N'hi ha de ben característiques de les terres aragoneses, ja observades (*ababol*, *catxirulo*) o bé negligides (*brullo*, *grumo*), que han arrelat en el català dels valencians; o vars. d'allà que tenen formes paral·leles ací (*bresquilla*, *corbo*, etc.).

Al capdavant, com bé es demanava Colón (1997: 364), cal interrogar-nos si honradament podem continuar mantenint l'etiqueta de mossarabismes ('mots del substrat romànic prejaumí en terres valencianes') per a paraules com ara: *ababol*, *almorzar* i vars., *assagador*, *barandat*, *bresquilla*, *brullo*, *cano*, *carapito* o *ga-*, *catxirulo*, *centeno*, *clotxa*, *collado*, *colmena*, *corbo*, *covil*, *cuquello*, *foia* i *refoio*, *gaiato*, *gemecar*,²⁴ *grumo*, *lloma*, *marranxó*, *mondar*, *mortitxol*, *mossiguello* i vars., *pando*, *rabosa*, *regatxo*, *regomello*, *romero*, *serrello*, *sernatxo*, *somo*, *tormo*, *vado*, *vaso*... A continuació pararem atenció sobre una mostra d'aqueixos mots.

3.4 *Hispanismes presents en el valencià des d'èpoques primerenques que podrien haver estat afavorits pel contacte amb l'aragonés*

La presència, a voltes ben reculada, en el català dels valencians de certs mots d'arrel més tost hispànica deu tenir molt a veure amb la convivència i el veïnatge de totes les dues llengües, català i aragonés, en el Regne de València i, no ho oblidem, amb la castellanització primerenca que va patir l'aragonés. Aquesta castellanització, com ja hem avançat adés, sembla que va afectar de manera més primerenca i pregonar els parlars del centre i del migjorn d'Aragó; no oblidem l'estreta vinculació econòmica i demogràfica que descriuen els historiadors entre el Baix Aragó i les terres valencianes des de l'Edat Mitjana.

Hi ha en la documentació medieval valenciana un grapat de vocables que, sense ser exclusius ni, sovint, originaris d'Aragó, hi tenen una presència antiga i important. Com veurem en la petita mostra següent, són característics, tot i que no

(24) V., en aquest mateix volum, l'article definitiu de Joan Veny sobre *gemecar*.

sempre exclusius, del PV. N'hi trobem d'atestats des de ben antic o d'incorporats al patrimoni toponímic, indici aquest de la probable antiguitat d'aqueixos vocables en el país. Per justificar-los, hom havia recorregut sovint a l'esmunyedissa herència mossàrab.

Ja hem avançat que els treballs de Germà Colón (1997) i Lluís Gimeno (1995 i 1999) han fet veure la possibilitat que el contacte derivat del veïnatge geogràfic i el tràfic econòmic permetés la irrupció en el valencià, i, segons els casos, també en el català occidental, de termes com ara *borrego*, *corder*, *ganado*... No és cap desgavell, doncs, veure en l'aragonés un mitjancer en l'entrada d'aquests hispanismes. Hem de reconèixer que fins i tot el mateix *DECat*, que tan sovint es decanta pel mossàrab per a resoldre l'origen de mots com aquests, alguna volta admet l'ascendència castellana de paraules com ara *xop* (val. i part del cat. occ.; doc. del s. XIV, Francesc Eiximenis) i el paper que el contacte econòmic (en aquest cas, la importació de fusta) hi pogueren fer. De tota manera, recordem amb Frago (1980: 412) que *chopo* es fa trobador a Aragó en el 1170 en un text d'Utebo, prop de Saragossa, és a dir, dos segles abans que en els textos castellans; a més, nosaltres hem topat amb el der. *chopeda* en un text del 1264 del corpus editat per Ledesma (1991: 256).

Els mots que aportem ací podrien haver seguit una via semblant; o, simplement, podrien haver tingut un camí aplanat de penetració per mitjà de l'aragonés, veí i conciudadà, que ja els coneixia. N'aportem només una il·lustració; hem aplegat testimonis documentals semblants d'altres vocables (*mallada* i *ders.*, *rabosa*, *romero*, *cano*, *foia*, etc.) que es troben en circumstàncies també semblants als següents.

Els hispanismes que descobrim en textos valencians en èpoques més tardanes fan de més mal atribuir a l'aragonés, sobretot de finals del s. XV en avant. La pressió del castellà sobre la llengua d'Aragó ja era més que intensa llavors.

Almorzar, *amorzar* i, més tardanament, *esmorzar*, són explicables com a préstecs directes del castellà, potser amb l'ajuda dels parlars aragonesos.

El tipus *almuerzo* i *almorzar*, antic en les llengües iberoromàniques (s. XIII), no es fa trobador en català fins a darreries del s. XIV (*Crònica del rei Pere*) i, més comunament, en el s. XV, especialment, en textos valencians (Vicent Ferrer, *Espill*, *Vita Christi*; cf. DCVB, Colón 1976: 183, *DECat*). Hem advertit les vars. *almoçat* (p. 250), i *almorçar*, *almorzaren* i *almorzat* (p. 255) en documentació de València del 1378 (ed. de Narbona 1990). És interessant de remarcar que apareixen en aquests textos en variació amb *entremorzar*: «[...] tornaren a lurs cases per *entremojat* (sic)²⁵ [...] que·l dit en Macià hac *entremorzat*» (p. 243). *Entremorçar* havia aparegut, una volta, en el *Llibre de Cort de Justícia de València* (també s. XIV, Diéguez 2001: 313). Cf. la var. amb dissimilació *entemorsá* i *entemuérso* que perviu a la vall de Benasc (*DBallarín*, *DAndolz*, *Endize*, *ALEANR* m. 861).²⁶

Centeno 'ségol, *Secale cereale*'. És mot castellà i portugués. L'aragonés degué conèixer el tipus lèxic derivat del ll. *SECALE*, que ha generat el català *ségol* (i vars. *séguet*,

(25) Aquest *sic* és de l'editor; cf. aquesta var. no enregistrada amb **almorjar*, la forma hipotètica esperable en català del tipus *almorzar*, a partir de la proposta d'ètim del *DECat*. Convindrà mantenir-nos expectants a la documentació per confirmar o per desestimar aquesta forma.

(26) El *DECat* (s.v. *esmorzar*, 603b: 50) suggereix que, atesa la dada benasquesa, aquesta var. *entremorzar* devia ser viva per la Ribagorça a l'Edat Mitjana. Adueix una atestació d'un *entremorçar* empeltat en un text en llatí del s. XIII. Colón (1976: 184) ja reportava aquest text de Vic.

segle, sequil), l'occità *segat* (*segòl, segle, Dalibèrt*), el gascó *ségle* (*DPalay*) o el francès *segle*. Frago (1980: 415) dóna *segle* com a freqüent en la documentació medieval navarroaragonesa i el topònim del municipi de Saragossa *Segalar*, ja enregistrat l'any 1288. A les hores d'ara, tenim, dins l'alt aragonés, *segat* a Ansó i Echo (a l'extrem oriental; *ALEANR*, m. 105), *ségal* (*centeno de ségal*, a Gistau, Mott 1984),²⁷ o *ságal*, en pobles de la Ribagorça aragonesa com ara Bissaurri i Renanué (Haensch 1960) i Pozán de Vero (*ALEANR*, m. 105).

Centeno és comú modernament a Aragó i ja hi devia ser molt corrent a l'Edat Mitjana. Fort Cañellas (1994: 58) en dóna documentació aragonesa des del 1198; l'inventari del lèxic aragonés del comerç del s. xv editat per Sesma i Llibano (1982) dóna *centeno* com a general en els textos despullats, tot i el *segat* escadusser que troben en documents, precisament, de Jaca i de Montsó.

Modernament, el tipus *ségol* ha caigut en desús al PV i, encara, al sud del Principat (cf. *ALDT* 1997, m. 238-239). En tenim testimonis valencians antics: *ségol* i *ségal*, que apareixen en el *Llibre de Cort de Justícia* de Cocentaina de 1275 (Ponsoda 1996: 310); molt més tardans són, p. ex., el *DSanelo* («*Segol. Centeno. Secale*») que segueix el *ThPu* o l'inventari de fitònims de Cavanilles (1797, II: 325); observem que aquest darrer ens el presenta en variació sinonímica amb *centeno*: «Centeno, Ségol» (Martines 1998b).

Tot i l'ús històric de *ségol* que descrivim, *centeno* devia ser mot ben conegut al PV ja en època medieval. Vet ací una mostra de les atestacions que n'hem aplegat:

Ítem dues faneques e dos almuts de *centeno* a rahó de VII sous fanequa. (Arxiu Municipal de València, 1375, ed. de Rubio Vela 1984: 144, n. 32.)

Ítem, tot moledor d'ordi, paniç, adaça, *centeno*, mill, tremella, arroç [e] spelta pach d'imposició, per cascun cafiç, dos sous.

Ítem, tot comprador de farina, de paniç, adaça, ordi, mill, tremella, *centeno*, arroz e altre blat [...]

Ítem, tot hom, axí strany com privat, qui comprarà en la ciutat de Xàtiva e terme de aquella blat, ço és, forment, ordi, paniç, adaça, avena, *centeno*, spelta o qualsevol altre blat [...] (*Manual de Consel*, Xàtiva, 1378, ed. de Boluda 1999: 59, 60 i 76.)

[...] i al temps de les messes batreu bon *centeno*/ mesclat a prou veces, en lloc de forment.

[...] ni menys deveu creure que vullen, ni els plau/ deixar pa de rei per pa de *centeno*. (Bernat Fenollar 1497, *Lo procés de les olives*, ed. de Pitarch i Gimeno 1988: 148 i 169.)

No trobem rastre de *ségol* en la lexicografia valenciana tardana fins al *DMGadea* (1891): *ségol* 'cat. centeno'; l'autor devia considerar el vocable alié al seu parlar quotidià i el marca amb l'abreviatura *cat.* 'catalán'. El *DEscrip* i el *DLlombart* incorporen *centeno* i *centé* (probable fantasma lexicogràfic). Com bé confirma Rubio

(27) És important de remarcar ací l'ús de *centeno* com a genèric. Aquest tipus de restricció semàntica és freqüent en contextos de substitució lingüística: el vocable propi és desplaçat a usos i a sentits perifèrics. Adés ens hi hem referit quan parlàvem de la caracterització històrica del lèxic valencià i hi tornarem més avant.

Vela (en aquest mateix volum), la importació d'aquest cereal des de fora de terres valencianes deu explicar aquest préstec.

Collado. És terme oronímic i topònim del castellà. No sembla, però, que siga estrany ni nou en terres aragoneses. En forma llatinitzada trobe *collatos* en un text del 1134 («Et dono vobis termino de via lata in suso, et de Loarre in iusso, et de illos *collatos* de Cambir, et de Galleco inza [...]»), carta de poblament atorgada per Alfons I d'Aragó a Artasona, segons furs de Borovia, ed. de Ledesma 1991: 84) i en forma romànica, en un altre text de la mateixa col·lecció documental del 1157 («[...] et de Esterquel ad *collado* de las Turbanas, et de las Turbanas usque in serrat de Pitarch», carta de poblament d'Alcanyís, ed. de Ledesma 1991: 106).²⁸ Fort Cañellas (1994: 25) en dóna atestació del 1198 («*collado* de Bajlljpero»); Frago Gracia (AFA, XXX-XXXI, p. 38-39) n'aporta testimonis documentals del s. XIII i l'arreplega modernament, bé amb el sentit de 'cerro' (Alcalá i Puebla de Alfindén), bé com a 'paso entre dos oteros' (Chiprana i Casp). Frago arriba a suggerir ací mateix (n. 46) la possibilitat que «el Ebro ha podido ser la vía de penetración o, mejor dicho, de interpenetración, de los derivados sufijados del lat. *collis* entre los territorios que ahora son, respectivamente, dominios catalán y castellano con su intermedio aragonés, pues sólo en la toponimia de zonas cercanas al río ibérico aparecen tales formas con cierta densidad». Aquesta afirmació pot ser vàlida per a *collado*, especialment pel que fa a la penetració vers el PV.²⁹ És també molt freqüent en les comarques valencianes de parlars de base aragonesa (cf. Nebot Calpe 1991: 176-177).

Cal remarcar la continuïtat de *collado* i el dim. *colladiello* en la documentació aragonesa o llatina amb trets de romanç aragonés dins del Regne de València; llegim: «affrontationes sicut atalla el *collado* de Rahal de Avingrain» (1236, Morella), «illo *collado* de Fonte de Albarda versus Ortiello [...] ad *collatum* de Fonte de Albarda» (1237, Morella); «et dividit terminum cum Cuylyar per *Coladiello* Pinoso, per orielam de campielo» (1250, Morella) (ed. de Guinot 1991: 113, 119, 217).

Colla(d)o té una presència remarcable al PV, com a topònim i com a apel·latiu, des de les comarques septentrionals fins al migjorn. Casanova (1991b: 574) esmenta *el Collado*, com a topònim de Dénia (la Marina Alta), del s. XIV. És d'interés la següent atestació del s. XV del migjorn valencià en un text que denota el contacte amb el romanç de Múrcia. El document, datat el 1498, s'insereix dins els plets per la delimitació dels termes entre Múrcia i Oriola; en reproduïm un fragment que mostra canvis de codi, ús de grafies com ara *ñ*, de mots com *aldea*, *cabeço*, etc.:

En lo castell de Fauanella que antigament era aldea de aquesta ciutat [...] lo Mestre que entonses era de Calatraua embió gent de armes y se hagué de entregar a dit Mestre [...] com ab veritat partex ab lo dit lloch del Cabeço Gordo hon partex ab Múrcia e Fauanella, anant drete via a la peñasa Roja, e de aquí a una sella qu'està entre Fauanell e lo agut del Llongo, e de aquí al *collado* de Bili y de aquí al rematal de la cañada de Alheña [...] (ed. d'Hinojosa 1990: 203.)

(28) En trobem atestacions en aqueix mateix corpus (ed. Ledesma 1991) del 1225 («*collado* de la Moça», p. 207), 1241 («lo barranco fondo et exit ad *collado* de Miranbell», p. 227) o del 1262 («la foya del Colmiello dentro e parte termino de Alcalá, el *collado* de las Fuessas», p. 254).

(29) *Collada*, però, és en català ben antic (Jaume I), hi té una gran extensió (Pirineu occidental i català oriental) i continuïtat per l'Alt Aragó (cf. DCVB i DECat, s.v. *coll*). El treball ja esmentat de Fort Cañellas (1994: 26) dóna documentació aragonesa de *colliel* del 958 i *colliellos* del 1093.

És interessant el pallarés *colladó*, que pressuposa un primitiu **collat*, paral·lel de *collado* i *collata* ('collada', Vall de Vió, *DAndolz*; documentada per Alvar 1987, I: 79 en el 1044.).

Colmena 'rusc, buc d'abelles'. És vocable castellà i portugués. Encara que *baso* (i també *arna*, el bessó d'un dels equivalents catalans)³⁰ deu ser el sinònim aragonés més característic, *colmena* és vocable amb una extensió important al país (la Rioja, Navarra, Saragossa i Terol, en convivència amb *baso* i altres com ara *caja*, *abejar*, etc.; cf. *ALEANR*, m. 745 «Colmena»); i no hi deu ser un nouvingut: l'inventari de Sesma i Líbano (1982) en dóna referències del s. xv («capatuellas de *colmenas*», «*colmenas* de abelas»), en variació amb *baso*;³¹ n'hem aplegat atestacions del s. xiii (v. més avall).

Colmena és, al PV, terme ben estès en l'ús popular, potser d'una manera més marcada per les comarques centrals; tot i així, hi perviuen *buc*, sobretot, al migjorn, i, com hem dit en nota, *baso*, a les comarques septentrionals. La documentació ofereix mostres ben reculades de l'ús de *colmena*: «E que sien tenguts de pagar lo dret de bestiar e de *colmenes*, ço és de cuarenta una» (1250), document reportat pel *DCVB* i editat íntegre en Guinot (ed., 1991: 224 i ss.). Trobem *colmena* una altra vegada en aqueix mateix text i, com veurem, en algun altre:

[...] cascuna cabeça de bestiar menut que hauran, un diner, e per cascuna *colmena* que hauran, un diner; lo qual bestiar e *colmenes* sien comptats en lo mes de abril [...] e lo dret del bestiar e de les *colmenes*, en encara façan los serviis per si [...] los drets e rendes que hauran a donar per les alhabbas e per l'alfarda e per les *colmenes* [...] (Carta de poblament atorgada per Bernat de Sarrià al moros de la Vall d'Aiora, 23-VI-1328, ed. de Guinot 1991: 497.)

És interessant el següent text en català del 1371 que arreplega la carta de poblament atorgada als moros de Xest: «[...] pagar el delme e primícia dels corderos e cabres, e no siats tenguts pagar herbatges del bestiar e de les *colmenes*» (p. 601); a més de *corderos* i *colmenes*, tenim en aquest text «carrasques o alcornoques» (p. 601) i una primera atestació de *brisa* 'pellofa del raïm calcigat' (fins ara documentat en l'*Espill*).³² Tenim el der. *colmenar* (fins ara documentat en el *ThPu*, 1575) en un text del 1382 («[...] per aquelles cases, masos, corrals, *colmenars* que edificaran e obraran sien tenguts de peytar» (capítols de poblament atorgats als cristians de la Pobla de Vallbona per l'Infant Martí, València, 20-V-1382); en aquest mateix document tenim aragonesismes com *redonda* i *mallada* (pp. 615 i 616).³³ V. encara aquest text del 1403:

Et encara sots tal condició, que cascun de vosaltres per cascuna *colmena* e per cascuna cabeça de bestiar, cabriu o lanar, que per cascuna *colmena* o per cascuna cabeça de bestiar siats tenguts de dar [...] (Carta de poblament atorgada per Valença Munyós als moros de Sumacàcer, 23-III-1403.)

(30) *Arna* apareix en el *Los Fueros de Aragón*, ed. de Tilander (s. xiii, 1937: §157.2). El *DAndolz* en dóna notícia de A Fueba, de la Ribagorça, etc. Cf. l'*ALEANR* (m. 745, «Colmena») on *arna* ocupa la part central i oriental d'Osc. V. Vázquez 1994.

(31) El tipus *vaso* té extensió notable en les comarques valencianes septentrionals (*ALDT*, m. 405; *ALPI*, m. 175; Gimeno 1998: 300-301; i ací el treball de Gargallo). Colón (1989: 81) ja va advertir l'extensió d'aquest terme per Aragó, l'est de Navarra i de la Rioja (cf. *ALEANR*, m. 745); i en va donar atestacions valencianes del 1242 (en un text llatí, *basis apium*) i català del 1414 (*basos de abelles*). També en forma llatina (*vaso apium*), el trobem en el document de població de la moreria de Tales, en el terme d'Onda del 1293 (ed. de Díaz Manteca, 1987: 251); en el mateix text hi ha empeltats mots com ara *tafulla* o *barceylla*. Ja en català llegim «KL *basas* d'abelles, XX sous» en l'inventari de béns del musulmà Çat Alcatxon d'Alfarb del 1351, editat per Carme Barceló (1984: 105).

(32) *Brisa* és vocable de molt d'interés, fins ara documentat abans en aragonés («dos tenallas chicas, plenas de *brisa*, mosto» (1378; cf. *DCECH*, *DECat*, i Vázquez 1994.)

(33) El *DCVB* en dóna més documentació posterior (finals del s. xv, *Lo passí en cobles*, p. 88; *ThPu*, 88). El der. *colmenar* apareix en la toponímia valenciana (cf. *OnCat*).

Aquesta mateixa col·lecció documental ens forneix atestacions gairebé coetànies de *colmena* en textos en aragonés:

[...] una cabessa de quatre cabeças de ganado lanar e cabriu, e de las *colmenas* pobladas d'abelas. (Signat per Jaume I a València al juny del 1254 i adreçat al moros de Bunyol, Guinot, 1991: 266.)

Et sémoslos francos de las gallinas e de los huevos, e que nos den del bestiar e de las *colmenas* (Capitulació i establiment atorgat per Pere III als moros de Castro i de l'Alfondeguilla, 1277, Guinot 1991: 363.)³⁴

Item, que seades tenidos de *colmenas* e de qualesquiere otras cosas que deve seyer dado diezmo e primicia. (Carta de poblament atorgada per Joan Alfons de Xèrica als cristians que vagen a poblar Xelva, 7-II-1370.)

Cal observar que hi ha llocs (p. ex., la Marina Baixa) on el terme tradicional, *buc*, es reserva a les hores d'ara per a els ruscs tradicionals, fets amb materials vegetals; *colmena* (o *caixa*) és aplicat als atifells moderns. Hi ha indicis semblants d'una convivència antiga entre *buc* i *colmena* al centre del país, on aquest darrer és mot ara predominant. Hi ha textos clàssics, com ara l'*Espill* de Jaume Roig, on *buc* apareix en variació amb *colmena*: «Qui talla *buchs* [...] d'abelles morta cau la mitat», i «De lur *colmena*/al temps la bresca,/ans massa crexca,/cové li tallen» (vv. 9675 i 6203). Trobe en documentació del Camp de Morvedre del 1630 el sintagma *buc de colmena* (dues vegades) en variació amb *colmena*:

Que dits pobladors y sucesors de aquells puguen amprivar la muntanya de lleña y herbes per a ganado cabrio y *colmenes*; exceptats los bovalars [...] Y per rahó de dit ampriu hajan de pagar un diner per cap de ovella, cabró, cabra o moltó; y un diner per cada *buch de colmena* en la festa de Nadal de cada any, y que no puguen tallar pins grans ni chichs ni pinocha [...] Y reservant-se la Señoria que los forasters pagaran dos dinés per cada *buch de colmena* [...] (Carta de poblament d'Albalat, 1630, ed. d'Iborra Lerma 1981: 416.)

Lloma 'elevació de poca alçada, allargassa i arredonida'. És molt corrent al PV i poc o no gens usual en altres parlars; el *DECat* (s.v. *llom*, 244b: 48) l'atesta en Lluís d'Aversó (c. 1390) i en textos del s. XVI. Hi podem afegir documentació de la primera part del s. XIV de les comarques meridionals: «[...] seguesquen los térmens *loma* avall [...] en la *loma* sobre les dites roquetes», «Així mateix en lo cap de una *lometa*, on se conjunten dos canyades [...]» (delimitació de les fites entre Alacant i Novelda, 5-III-1328, Oriola, ed. d'Hinojosa 1990: 192 i 193).

És vocable antic en l'àmbit hispànic (s. XI). Al l'Aragó és del 1105, sota la var. *lomba* (Fort Cañellas 1994: 29), i del 1243, sota la var. *loma* (Frago 1980: 124). Terrado (1991: 278) dona *loma* com a freqüent en els textos de Terol del s. XV que estudia. Nosaltres

(34) En un text semblant, també en aragonés, tenim «E otrossí, de toda *casa d'abeillas*, I dinero» (Cocentaina, 1266, ed. Guinot 1991: 306). Llegim en llibre del mostassaf de València «en pena de pe[r]dre les abelles ab los *buchs o cases de les dites abelles*» (1345, ed. de Sevillano Colom 1957: 345); *casa d'abelles*, si més no ara, és de Menorca i de Mallorca.

en trobem documentació en textos llatins amb trets del romanç aragonés en terres valencianes: «[...] et descendit per illas *lomas*, et transverst valem qui venit de Valivana» (Morella, 16-II-125, ed. Guinot 1991: 216; en aquest mateix text tenim mots com ara *cerros*, *campielo*, *Canalielas*, etc.).

Hi ha també en els textos aragonesos les vars. *lombo* i *lomo*; sobre la variació en aragonés entre *mb* i *m*, v. Frago 1980: 124 i 217 i ss. i Frago AFA, XXX-XXXI, p. 41-42.

¿Cal esperar que les recialles del possible mossàrab *lomba*, *lombo*, fòssils en la toponímia valenciana (cf. *Llombai*, *Llombo*), poguessen influir sobre la penetració en el valencià del tipus *loma*? Cf. DECat (s.v. *llom*, 244a: 20-23).

Vado 'gual'. Aquesta és la solució castellana del ll. *VADUM*. Frago (AFA, XXVIII-XXIX, p. 46) ha mostrat l'antiguitat i l'extensió de *vado* (o *bado*) i ders. (*badiello*, *vadillo*) com a topònim (s. XII) i com a apel·latiu oronímic (*badiello*, 1206, Saragossa) per l'àmbit aragonés; Fort Cañellas (1994: 24) dona la forma diminutiva *badiello* del 1188.

És interessant aquesta atestació que trobem dins un text en romanç català signat a Saragossa per Alfons I al febrer del 1194:

Sie coneguda cosa a tots, com io en Anffons, per la gràcia de Déu rey d'Aragó, comte de Barcelona e marches de Provença, vuyt e man [...] E do térmens a Vilarlonch per poblar Abela de Olocau sus la torre de la Cuba, la Cugulata, los pinos de Atorela axí com aquella serra Tayllada e ix a aquell Castel de Cit, la Canada Benadanduz dins stant ab sos térmens e de Pitarp ençà, e Noxet dins estan e hix a Font de Penela del *bado* de Axulp e hix a Turruella e al tornar entrò que torna a Abella. (Ed. de Ledesma 1991: 84.)

Sembla més assenyat de connectar l'existència en aragonés d'aqueix tipus lèxic amb el *vado* que trobem en documentació valenciana ja, si més no, des del s. XV. El llegim com a terme del relleu en una carta dels jurats de la ciutat de València amb data del 3 de gener del 1412: «VII o VIII dels qui eren ab don Pero Maça, passaren lo riu [Xúquer, a Alzira] al *vado*, hora de miya nit, prop del molí [...]» (ed. de Rubio Vela 1985: 227). El retrobem, ara amb un ús més tost metafòric, a les darreries del mateix segle (1478) en un carta semblant: «[...] que façau tot vostre poder de obtenir-la tal que sia honor de la ciutat; e supplicareu lo dit senyor vivament, si lo *vado* veureu tal per passar, ho insteu que d'aquí avant no puxen entrar en oficis [...]» (ed. de Rubio Vela 1998: 339).

El DCVB l'aplegava en més textos valencians de darreries del s. XV en avant: «Cercant-li *vado* / que l'amansàs» (*Espill*, v. 2880); «Y apendreu passar lo *vado* d'est món corrupte» (*Col·loqui e raonament fet entre dues dames*, 756), i «Passen per los *vados* de aquell riu» (*Consells y bons avisos dirigits a una noble senyora valenciana novament casada*, 69), aquests dos darrers editats per Miquel i Planes dins el *Cançoner satírich valencià dels segles XV y XVI* (1911).

En el s. xvii trobem «donar *vado*» ‘donar pas lliure’ en els versos de Pere Jacint Morlà (ed. de Ferrando 1995: 47):

[...] donant *vado* a ses paraules
perquè no em digués feixuc,
dissimulí quant puguí,
aguardant temps oportú.

El *DSanelo* (E 136v, a) inventaria *vado del riu* ‘vado del río, pasar, ò vadear el río’; i el *Refraner valencià* d’Alberola (c. 1927: 279), «Tentar el *vado*».

Vadet és un terme del regatge a Sollana (‘boquera auxiliar que s’obri als margens dels camps de planter per a omplir o desguassar, sense modificar les soles’, *DCVB*). A la Ribera Alta, segons el *DECat* (s.v. *gual*, n. 3), [báo] i [baét] hi són corrents.

Ara bé, *gual* ha estat també valencià. Llegim en el mateix *Col·loqui e raonament fet entre dues dames* que, com hem vist adés, ens ofereix un exemple de *vado* (v. més amunt): «No és emperò gens pauruga en dar-se al *gual*» (*DCVB*). *Gual* és a l’hora d’ara ben poc corrent en el nostre català; tot i així, algun rastre en trobem, si més no, en la toponímia. Hi ha a la vall de Guadalest (la Marina Baixa), *el bancal del Guau*. Dóna nom a una feixa, ara colgada per un embassament, que hi havia a la vora del *toll Estret* on havien fet una passera (*el pont del Toll Estret*) amb pedres i de troncs. Era un bon lloc per a passar el riu Guadalest abans de construir-hi la presa.

3.5 Mots (catalans o hispànics) que han pres sentits comuns en aragonés o en valencià

Hi ha un seguit remarcable de vocables que ha seguit evolucions semàntiques coincidents en valencià i en aragonés. Adés esmentàvem el cas d’*amprar* ‘manllevar’; recordem també *alçar* ‘desar, guardar’,³⁵ *alforrar-se* ‘despullar-se, anar en cos de camisa’, *forro* (terme de la ramaderia) ‘cap de bestiar que es reserva per al pastor’ (cf. Martines 1999a), *arriar-se* o *ser molt arriat* ‘tenir vergonya’, *ensalada* ‘lletuga’, *monyo* ‘cabell’, *sostre* ‘brutícia’, etc.

3.6 Mots o variants compartits pel valencià i pels parlars d’influència aragonesa

El despullament de les fonts lexicogràfiques i textuais aragoneses ens ha permés d’aplegar un bondó de mots (vora 300) que tenen reflex en valencià, amb cronologia, amb extensió geogràfica, amb vars. formals i amb valors semàntics diversos. Són vocables arrelats a Aragó, bé a les valls pirinenques bé, sobretot, per les terres baixes. Sovint els retrobem en els parlars hispànics orientals, des de Navarra, Conca, Albacete, Múrcia fins a l’Andalusia oriental; així mateix, en més d’un cas, el valencià els comparteix amb els altres parlars catalans occidentals, especialment amb els de la

(35) Hi afegim els ders. *alcig* (usat per Enric Valor, viu a la Vall d’Albaida; cf. Colomina 1995b: 180) o ‘*alçaillo* (que conec de la Marina Baixa) ‘diners estalviats i guardats en lloc segur’ i que no podem separar d’*alsijo* ‘cantidad de dinero o de cosas comestibles que uno guarda secretamente’ (*DAndolz*) i d’altres ders. en -*ijo* aragonesos (*añadijo*, *apañijo*); açò pot ajudar a esvair els dubtes que el *DECat* (s.v. *alt*, nota 12) expressava davant l’«aire vagament mosàrab» d’*alcig* «formació ben curiosa», que citava d’Enric Valor.

Franja i el tortosí. N'hi ha que ja havien estat observats; n'hi ha d'altres que aportarem com a novetats. Hem considerat oportú d'evitar ací la presentació eixuta de la llista d'aqueixos materials sense el comentari lingüístic adequat; considerem més adient d'oferir-ne un petit tast com a il·lustració mínimament comentada amb mots de característiques diverses, pel que fa al camp semàntic, a l'extensió geogràfica i la documentació històrica. Cadascun d'aquests exemples mereix un estudi monogràfic que ací no arribem a exhaurir.

(a) Una part remarcable dels mots de probable ascendència aragonesa que descobrim en valencià viuen en el llenguatge corrent; n'hi ha de formalitat baixa, de caràcter expressiu i familiar, vinculats a la cultura popular; n'hi ha d'ús freqüent i, fins i tot, del vocabulari bàsic. Vegem-ne ací una mostra.

Curro (Torís, l'*ALPI*, m. 608; i *ADLC*, m. 106); *corrunx* (Alcora, *DCVB*), [kurúntʃs] (Sollana, *ADLC*); *corrunxo* (Orpesa, *DCVB*), [dʲ korúntʃo] (Atzeneta del Maestrat i Fondegulla, *ADLC*); *corronxet* (Castelló de la Plana, *DCVB*), [koruntʃét] (Atzeneta del Maestrat, *ADLC*); [korintʃintʃét] (Benigànim, *ADLC*; cf. més avall); *currinyeu* (Cocentaina, *DCVB*); *corrinyeu* (Benialí, l'*ALPI*); *curruc* (Verger); [dʲ kurít] (Pego, *ADLC*). *Gorri/-net* (*Dit gicotet ó gorri ó gorrinet* 'dedo meñique ó auricular', *DLlombart*, *DMGadea*, s.v. *dit*; *lo dit gorrinet* 'el dedo meñique', *DMGadea*, s.v. *gorrinet*); *gurrí/go-/gorrinet* (Rafelbunyol, Beniopa, Quart de Poblet, *ALPI*); [gorín] (la Llosa de la Plana), [gorí] (Benifairó de les Valls), [dʲᵉ gorí] (Alfagar), [gorinét] (Alfagar, l'Alqueria de la Comtessa), [(diᵈ) goríno] (Benifairó de les Valls, el Puig de Santa Maria), [dʲᵈ guri] (València), segons l'*ADLC*; *gorrinxet* (*DFerrer*; a Cullera, Bataller 1986: 22),³⁶ *gorriny* (Moncofa, *ALPI*), *gorruny/-et* (Maestrat, Borriana, *DECat*, s.v. *carn*), [dʲᵈ gorúp] (Borriana, *ALPI*); [goripáw] (Beneixama), [gorip'ew] (Muro del Comtat), segons *ADLC*. *Garranyeu* (l'Alfàs del Pi; cf. «Ser encara un *garranyáu* (de petit)», Alberola c. 1927: 344); *garranyiu-garranyau* (la Pobla de Benifassà), *garrinyauet* (Aín), *guerrenyeu* (Calp, el Campello), segons l'*ALPI*; [garantʃét] (Cabanes, *ADLC*). Cf. més vars. d'interés semblants a les anteriors en Beltran (1999: 175-176).

En els pobles interiors valencians de parla castellanoaragonesa, l'*ALPI* arreplega *curro* (Viver, Toixa, Ademús, Pedralba), *currico* (Assvévar), *gurrunañ* (el castell de Vilamalefa) i *correnchín* (Fanzara). *Curro* també al Vilar (Llatas 1959).

Aquestes són alguna de les denominacions populars vives del 'dit petit de la mà' entre els valencians. Sobta aquesta notable diversitat davant la uniformitat de denominacions en els altres parlars catalans (*dit petit* / *xic* / *menut* hi és general). Són formes d'ús familiar i molt lligades al joc infantil que hem citat en nota (v. n. 36); hi deu haver contactes de mots diversos (*gorrí*, *garrí* i *marranxó*; *corró ocurro*; *garra* 'cama, extremitat', *garranxo*, etc.). Per esbrinar-ne l'ètim i abans de recórrer al mossàrab (cf. *DECat*, s.v. *carn*), convindria atendre el paral·lelisme o, més tost, la continuïtat que

(36) Cf. el joc infantil dels ditets: «*Gorrixet*, *gorrixet* / a la flequeta sí que n'hi ha» (Cullera); cf. «*Gorrixet*, *xinxet* / [...]» (la Font d'en Carròs, Daimús, Vilallonga; Bataller 1986: 22); *gorrixet-marranxet* a Pedreguer (dada que dec a Jaume Fornés).

observem amb *curro*, *currín*, *gorrín*, *gorriñón*, *currico*, vars. ben corrents per terres aragoneses a la vista de l'*ALEANR* (m. 989, «Meñique»). Ho confirma la lexicografia: *currín* és de la vall de Xalón, d'Uncastillo (*DAndolz*); a la zona d'Eslava (Navarra), *currín* és 'persona de baixa estatura' (Iribarren 1984). *Curro* (Sarrió, *DAndolz*; Maestrat aragonés, Altaba 1985). *Gorrín* (Vall d'Ansó, *DRohlf*s; a Luesia, *Endize*, s.v. *dedo*); *gurrín* o *go-* 'dedo meñique' (a Aóiz, Navarra, Iribarren 1984²).³⁷

Menovell, no gaire corrent ara en valencià (i arreu del català), deu haver estat ací paraula usual; si més no, el trobem en els textos de llenguatge ben popular del Justícia Criminal de València del 1384 (ed. de Narbona 1990: 205):

Fon atrobat nafrat [...] dins casa sua, lo qual tenia les nafres següents: *primo*, un colp en lo cap, a la part esquerra, d'espà. *Item*, altre colp en la mà squerra, en lo dit, après lo dit *manovell*.

Aquesta atestació s'ha de posar en relació amb les vars. ⁺*manual* (Beniopa, *ALPI*) i *manuelet* (Benilloba, *DCVB*, i el Campello, *ALPI*; Alcoi, Reig 1999:444), o ⁺*menuelet*, ⁺*manuelet* de l'Alacantí (Xixona, la Torre de les Maçanes, Beltran 1999: 176).³⁸

⁺**A coscoletes**, ⁺**a cosqueletes** 'dur algú a cavallet' (l'Alacantí). Locució negligida en la lexicografia catalana de referència (*DCVB*, *DECat*); no l'apleguen tampoc el *DCECH* ni el *DRAE*. Tenim ⁺*a cascacelles* o ⁺*carc-* a Guardamar;³⁹ ⁺*a cascarulles* (Pena-roja, *ALDT*, mapa. 179a; ⁺*a cascarrulles* en la rondalla «Lo llop i la rabosa» aplegada en aqueixa localitat, ed. de Quintana 1995:167); ⁺*a costeretes* a Monòver, al Pinós i al Carxe («Agarra el pi Peret, i se'l carrega *a costeretes*», rondalla «Peret i el gegant», Limorti / Quintana, eds., 1998: 41); ⁺*a costera* a Llanera de Ranes (*ALPI*, m. 749a); *a les costelles* a Torís i a Crevillent (*ALPI*, m. 751).

N'hi ha d'altres en altres contrades, amb continuïtat també en terres aragoneses: *a collcametes* a Elx; ⁺*a colletes* (a Camporrelles, la Llitera) i ⁺*a colles* (Alta Ribagorça).⁴⁰ Sistac (1993: 249) dóna *a cullecas* (Peralta i Gavasa) i *a colletas* (Gavasa), a l'Alta Ribagorça).

Retrobem *a coscoletes* a l'Andalusia oriental (Alcalá 1951); l'*ALEA* (m. 1443) situa la locució arreu d'Almeria i en punts del nord de Granada i, en menor grau, de Jaén.

Es diu en murcià (García Soriano 1932; també del nord-oest, Gómez Ortín 1991), a Oriola (Guillén 1974: 255), a Albacete (Serna 1983); *a cosqueretas* a Villena (Soler 1993) i a Iecla (*DYecla*); l'*ALPI* (m. 751) arreplega en les comarques valencianes interiors *a cohquereta* a Teresa de Confrents, *a co^stereta* a Anna i *cuhhcalleta* a Dolors (Baix Segura).

A Aragó retrobem aquest tipus i moltes formes paral·leles, que en força casos denoten factors fònics (probable dissimilació de velars del tipus *k-k > k-t*) i encreuaments de mots connectats semànticament (*costal*, *cuesta* –cf. *a cuestras*–, *culo*, *cuello*,

(37) Són freqüents en els parlars aragonesos els apreciatius en *-oncho*, *-incha*, *-acho*, *-ancho*, *-ingo*, etc. Cf. *corrinche*, *-incho*, *-onchosón* 'corro, pandilla, corrillo de gente' (*DAndolz*).

(38) Sobre vars. com aquestes amb epètesi de [w], v. Martines 2000b: 91-95.

(39) Dec aquesta dada a Maria Dolors Pérez. Cf. *en carcañetas* 'en cuclillas' (Alt Aragó, *Endize*), *calcany* 'taló' (ant. *DCVB*).

(40) Dec aquestes dues dades a Ramon Sistac i a Jordi Suïls.

*cola...); a cozoletas (DAndolz),⁴¹ a casculetas (Baix Aragó),⁴² a costolicas 'a hombros' (Plasenzia, Semontano), en costetas (Biel, DAndolz), anculicas (Osca, DAndolz), a encolicas (A Buerda, Sobrepuerto, A Fueba, Endize), anculinicas o ancolincas (Plasenzia), a 'ncollecas (Vall de Broto),⁴³ a encolletas (Chistau), a colletas, en colletas, en culletas, angolletas (Baix Aragó, Altaba 1985); en colicas, a culecas, a cullecas, en culletas, en culotas, a colletas (A Fueba, Romanos i Sánchez 1999), ancoquetas (Luesia), ancoquetas (Sos del Rey Católico), en coquetas (Valpalmas, DAndolz), a cotenas 'a cuesta' (vall de Jalón; Baix Aragó, Altaba 1985), en cotetas. És interessant a corderetas, la var. de Saragossa (DAndolz) i també coneguda per l'Alt Aragó (Endize); recorda, per la forma, el feix de vars. aplegades a l'entorn de coscoletes i semblants, i reproduïx una metàfora pareguda als catalans *al be* o *a collibè*, també vius al PV (a la vora d'altres com ara *be i borrego* o *a borreguet*, en alguns punts meridionals valencians); *al corderet* és de Godella (la Foia de Bunyol, ALPI).*

Completen aquest quadre les dades de Navarra: *en coscoretas* i *a cosqueretas* 'a horcajadas', sobre las espaldas de otra persona' i *a cosquetas* 'a hombros' i 'a cuestras, sobre la espalda, y piernas al costado' (Iribarren 1984²). Cf. *a coscas* 'a cuestras' (Bureba, a Burgos, González Ollé, 1964).

Lapo 'colp, galtada', 'escopinada, gargallada'. Aragonèsisme reconegut pel DCECH i d'una extensió notable dins i fora d'Aragó; té una presència, no destacada fins ara, en els registres més col·loquials al PV. De fet, apareix en textos valencians abans que l'incorporés el DRAE (1884):

En efecte la esgarri; / y si ma aserta á chistar / li aguera asentat un *lapo*. / [...] La agüela li daba figues, / y ell un *lapo* li asentá / que la tirá de la burra [...] (Conversacions entre Saro Perrengue i el Doctor Cudol, 1820: 16 i 30.)

Primerament son els crits, / y la fòrsa dels pulmóns: / si aixó es inútil, / s'apèla als *lapos* y bofetóns. (Un pillo, 1846: 61.)

PAU. Mira que't pegue. / QUITERIA. A vore, guapo. / PAU. T'afluixe un *lapo*. / QUITERIA. Ya pòts pegar. (El diable pres dins Colecció de Milacres Sen Vicent, I, 1855: 9.)

SEBASTIANA: Pase vosté les hores / sempre ojo alerta, / esperant qu'ell aguait / per la plaseta / fent el non sabo / a perill que mon pare / m'avente un *lapo*! (Escalante, ed. del 1922, I: 433.)

Guarden, pues, el bulto / Que plohen sopapos; / Y als ternes / Y als guapos, / Els cluixen á *lapos* (Bernat i Baldoví dins Llombart (ed.), 1878: 137.)

El trobem, així mateix, en el D'Escrig, adaptat sota la forma *lap* 'lapo o el golpe que...'; el retrobem en el DPla (*Lapo* {manuscrit A} / [*Lapo*, <colp de bastó, espasa,

(41) Dada que prové de la llista de mots aragonesos de Gil Berges (1916); en aquesta llista *cozoletas* apareix com a sinònim de *cosquetas* ('cosquillas') (AFA, xxxviii, p. 269).

(42) Dada que dec a Sandra Montserrat.

(43) Citada pel DEC'at (s.v. *coll*) com a «variant sufixal curiosa».

ett.>fam.] {manuscrit B} '[Lapo, fam.]'. El reprén el *DMGadea* (1891): *lapo* 'fam. golpe que se dá con la espada de plano ó com un bastón ó caña'.

Recorde que els xiquets competíem a l'Alfàs del Pi (Marina Baixa) a llançar ben lluny ⁺*llapos* 'escopinades'; el mot és conegut a Benidorm, Elx, Alacant... Molina (1991) descriu en el *Parablero murciano* aquest mateix joc amb un llenguatge que hem de suposar castís: «Los menüos júan a ver acualo allega más lenjos con los *lapos*»; i és que, pel murcià, *lapo* és 'bofetada' i també 'gargajo, escupitajo' (a Cartagena, Serrano 1986; a Villena, Soler García 1993); Sistac (1993: 220) aplega *lapo* 'bufetada' a Calassanç (Alta Ribagorça).

Aquests dos sentits són també de Cúllar i d'Almeria (Gregorio Salvador 1953: 158). La documentació aplegada en l'*Endize* el situa arreu de l'Alt Aragó amb el sentit de 'bufetada' i, a Uncastillo, 'escopinada'; aquesta segona accepció és també de la comarca navarresa de la Ribera (Iribarren 1984²; cf. 'fig. trago o chisguete', *DRAE*). Ací pren també el sentit de 'tira de lona para golpear los muchachos en un juego del colegio' (cf. aquest sentit metonímic amb la projecció metafòrica que deu haver-hi en la var. ⁺*lepo*).

Deu ser var. de *lapo* la forma ⁺*lepo* que introdueix Josep Lozano (1991: 46) en un diàleg molt viu sobre la grandària dels genitals d'un personatge:

- Hòsticana! Quina tenca! —vaig dir entre atònit i festiu, perquè no havia dit cap mentida respecte a la grandària— Puta mare! Quin verdanc! Se te n'eixirà pel camal!
- Xe, vés a pondre! —em va contestar [...].
- Quin *lepo*! Si pareix de competició. T'arriba al genoll!

Hi ha a l'Alcúdia (la Ribera) el malnom *el Lepo*; l'interessat, «[...] quan era un infant, li ensenyava a la seva mare l'òrgan sexual i li deia: 'Mare, mira quin *lepo*'» (Bou Clemente 1986: 68).

Mortitxol 'infant mort', viu a les comarques valencianes del migjorn (Alacant, Crevillent, Ibi, Elx); s'ha presentat molt sovint com a mossàrab. L'equivalent més general és *albat*. Sembla inseparable de les formes paral·leles aragoneses i, també, navarreses i riojanes que forneix l'*ALEANR* (m. 1133, «Cadáver de niño'). Aquestes vars. s'estenen des del Pirineu fins al centre de Terol. *Mortichuelo* i la castellanitzada *mortijuelo* són les més generals; hi ha, a més, *morti[.]uelo*, *mortiuelo*, *mortajuelo*, *mortajico*, *mortajo*, etc.

Pallola 'xarampió' és mot d'ús corrent en la major part del valencià i en eivissenc (*DCVB*); a Eivissa dona nom també a un joc infantil (Ribas 1991). Té, a més, presència en la fraseologia: el *DLlombart* i el *MGadea* (s.v. *eixida*) arrepleguen *Eixida de pallòla* 'salida de tono, de pie de bauco, de pavana'; són freqüents usos com ara: «Enguany passat *els entrà a tots la pallola* de casar-se» (Ramírez Bordes 1930: 39) o «Amb tanta roba damunt t' *eixirà la pallola*».

Segons sembla, la denominació antiga d'aquesta malaltia era *rosa*, com es manté encara en certs parlars (Mallorca, Menorca, Veny 1960: 138; punts del valencià).⁴⁴ *Pallola* ens constava de darreries del s. XVIII: *pallola* 'con o agüda [llegiu *greu*], sarampion: enfermedad que dà comunmente à los niños, empezando con unas calenturas ardentissimas, pintandose todo el cuerpo de unos granos menudos, y rojos' (*DRos*, 1764, segons el *DECat*). L'autobiografia de Bernat Guillem Català de Valeriola (ed. d'Escartí 1998:179) ens permet fer recular aqueixa atestació més d'un segle:

Dimats, a 6 de febrer 1601, morí mon fill don Benito, après de aver tingut pigota y pallola y cambres des dels primers de dehembre proppassat.

És també de la primera part del s. XVII el testimoni dels versos de Pere Jacint Morlà:

Si el secretari l'amostra,
veuran que és d'un orinal
que portaren de Paiporta
a un col·legial, estos dies,
que estava ple de *pallola*.

(*Col·loqui en la justa del Col·legi de Sant Tomàs*, ed. de Ferrando 1995: 191)

(44) A Vistabella, a l'Alcora i a Orpesa (*ALPI*, m. 635); a les Coves de Vinromà i a Alcalà de Xivert (*ALDT*, m. 41); a Cabanes, a Alcalà de Xivert, a Atzeneta del Maestrat i a Castelló (*ADLC*, m. 165).

(45) Ulldescon, Vall-de-roures, Balaguer (Veny 1960: 139); pel Tarragonés, punts del Baix i de l'Alt Camp (Recasens 1985: 218); la Conca de Barberà (Plaça 1996: 307); més dades en l'*ALDC*, m. 165.

(46) Segons informació del *DECat* (s.v. *senabre*, 775b: 36), això també ocorria a Barcelona a primeries del s. XX. Com és sabut, el tipus lèxic *xarampi*, paral·lel de l'espanyol *sarampión* i d'altres vars. iberoromàniques, basques i occitanes, s'ha fet present en català en èpoques encara més recents (Belvitges, 1830, segons el *DECAT*, tot i que ja el trobem en el *Regiment d'Agramont*, s. XIV, ed. de Veny 1971: 24); no és del tot desconegut en terres valencianes (p. ex., *sarampi*, Castalla; *sarrampi* i *serrampi*, comarques septentrionals, *ALDT*, m. 41, i *ADLC*, m. 165).

(47) *Alfombrilla* és en espanyol 'erupción cutánea, que se diferencia del sarampión por la falta de los fenómenos catarrales' (*DRAE*).

Rosa, en canvi, es fa trobador des dels clàssics: «Pobres e richs / han per egual / tots sembant mal, / pigotes, *rosa*» (*Espill*, v. 9003, *DCVB*). I perviu per les comarques valencianes (cf. adés) i fora⁴⁵ com a denominacions de malalties semblants més benignes;⁴⁶ cf. en el *DLamarca*: *rosa* '(enfermedad) alfombrilla', denominació popular castellana de la *rubèola*;⁴⁷ hi ha llocs on designa erupcions petites cutànies de la cara o de les mans (Marina Baixa).

Joan Veny (1960: 139) ja va advertir que «es curioso que el mismo tipo léxico haya servido en aragonés y alguna localidad de Almería para designar las 'viruelas locas'»; i esmentava *pajuelas* del *DPardo* i del *DBorao*, i *payuelas* de Bédar (Almería, seguint ací el *DCEC*). Certament, els diccionaris etimològics han fet poca atenció sobre aquestes formes aragonesa i andalusa, d'una extensió molt més gran que no ens pensàvem. Pel sud, el *Vocabulario andaluz* d'Alcalá (1951) arreplega *payuelas* 'viruelas locas', sense cap precisió geogràfica; segons hem pogut comprovar per enquesta directa arribada, si més, no fins a Jaén (Mancha Real). A Cartagena és *palluelas* 'varicela' (Serrano 1986). En les comarques valencianes interiors tenim *payola* (el Vilar, Llatas 1959) i *pallola* (Aiora, Martínez Sevilla 1993; i Anna, Martí i Aparicio 1989) com a 'xarampi'.

La lexicografia aragonesa més recent ens en dóna referència nombroses, a més dels ja citats *DPardo* i *DBorao*. A Oseja i Trasobares, en la fita amb Sòria, a l'extrem occidental de la província de Saragossa (*pajuelas* 'varicela', Pérez Gil 1995: 257); a

Sos del Rey Católico, a l'extrem nord de Saragossa, tocant de Navarra (*pajuelas* 'viruela'); una mica més al sud, a Uncastillo (*pajuelas* 'varicela', *Endize*), i a Ejea de los Caballeros, Cinco Villas (*pajuelas* 'varicela; viruelas locas o erupciones parecidas', *DAndolz*). A la vall del Xalón, al nord-est de Calataiud (*pajuelas* és 'varicela', Casa i altres 1987: 184); pel Baix Aragó, a la comarca de Jiloca (a Villar del Salz, Castro 1990: 16).

Aquestes dades es completen i s'eixamplen de manera clara i rotunda amb el mapa 1016 («Varicela») de l'*ALEANR*. Hi ha dos tipus lèxics bàsics com a denominació d'aquesta malaltia: *piqueta* que, paral·lel del català *pigota* (també occità amb *-c-* i amb *-g-*), amb o sense l'adj. *loca* (o *lloca* o *borda* a les localitats catalanoparlants), ocupa gairebé tota Osca i punts de l'extrem est de Saragossa i de Terol; *pajuela/-s* comprén punts del sud de Navarra i de la Rioja, tot el centre i oest de Saragossa i de Terol, algun punt fiter de Sòria, de Guadalajara i de Conca, i alguna localitat valenciana d'expressió castellanoaragonesa inclosa en les enquestes.⁴⁸ Són interessants les vars. *payuelas* d'Olvés (sud-oest de Saragossa), de Valdemeca (Conca) i Orea (ací *payuela*, en la fita amb Terol), i *palluela* d'Ademús. Hi ha *pajilla* a Híjar (nord-est de Terol) i *royuela* a Mas de las Matas (est de Terol, a tocar del Matarranya).⁴⁹ En algun punt (Ardisa, nord-oest de Saragossa), *pajuela* ha pres un sentit molt concret: 'granos pequeños blancos que, dentro de la boca, salen a los niños recién nacidos'.

El valencià ha actuat com a corretja de transmissió de material lèxic català vers els parlars hispànics immediats; els exemples són nombrosos (cf. Gregorio Salvador 1960, Llorente Maldonado *AFA*, XXXVI-XXXVII, Casado 1988, Colomina 1995a, Giner en el pròleg a Llatas 1959). Ha ocorregut açò mateix a *pallola*?, o, més tost, ¿ens trobem en el cas contrari: és aquest un mot emprat a l'àmbit d'influència castellanoaragonesa? Les dades que ací hem aportat ens fan sospitar que probablement ens trobem en la segona circumstància. Observem que (a) es tracta d'un mot adscrit només al valencià (sobretot, central i meridional);⁵⁰ (b) com ha corregut en força altres casos semblants, és de documentació tardana (s. XVII, cf. adés) i ha desplaçat a usos marginals l'equivalent antic, *rosa*; i (c) la distribució geogràfica dels paral·lels *payuelas*, *palluelas*, *pajuelas* és ben semblant a la que descobrim en bona cosa de mots que poden haver-se irradiat des de terres aragoneses vers el sud, fins a l'Andalusia oriental.

Sarsallós 'farfallós' és la var. il·licitana del valencià general *farfallós*; la retrobem a Valldellós (Baix Camp, Recasens 1985: 219); cf. també el tortosí *sarsoll* (*DCVB*). Aquestes formes semblen adaptacions de les vars. aragoneses amb [θ] del mateix tipus lèxic *farfolloso*, allà també ben corrent: *zarzalleta* i *zarzalletudo* ('persona de dicció confusa', Ayerbe, Buesa 1963), *zarzaloso* 'ídem' (Bielsa, *DBadia*; Salas Altas, Semontano, Ontiñena, Uncastillo, *Endize*); recordem el fenomen d'equivalència acústica entre [f] i [θ] molt freqüent i característic dels parlars aragonesos.

***Trafuller, *trafulleria**. En els jocs infantils, pels anys setantes del s. XX, féiem servir a l'Alfàs del Pi i a Benidorm (Marina Baixa) **trafuller* 'que fa trampes' («No

(48) *Viruela volandera* / *borda* / *loca* ocupa una franja central de Terol; *viruela loca* i *varicela* corren pel nord de Navarra, de Rioja i de Saragossa.

(49) *Royo* és 'roig, vermell' en aragonés; cf. *rosa* 'xarampió'. El *DAndolz* arreplega *royuela* com a 'rubia' (*DPardo*).

(50) Llevat de l'eivissenc, on deu ser un préstec valencià, com tants d'altres (cf. Veny 1977: 34).

volem jugar amb eixe perquè és un *trafuller*») i **trafulleria* 'trampa, magalanxa' («Guanya perquè sempre fa *trafulleries*»); aquests ders. deuen ser d'una extensió més gran. *Trafuller* és 'trampós' a Crevillent; «fer la *trafulla*» és «per exemple, fer un avançament indegut (en el trànsit de vehicles)», ens expliquen a Elx.

Llegim en un poema polític de Josep Maria Bonilla publicat en el núm. XXXVIII d'*El Mòle* (19-IX-1855, ed. de Blasco 1979: 131):

No vols que els abusos
sempre continuen,
i tu consentixes
que tots t'*entrafullen*,
i del teu guisao
que mengem i suquen?.

**Entranfullar* apareix en el col·loqui «Chuanet del Fostar» dins l'*Ensisám* de Martí i Gadea (1891: 332):

[...] varen pensar en anar,
á la fira de Molvedre
á vendre y *entranfullar* [...].

El *DCECH* (s.v. *fullero*, 975: 10b) dona *tranfulla* 'fulleria' del vocabulari andalús d'Alcalá (1951)⁵¹ i l'explica com a «cruce de *fulla* con *trampa*». Álvarez Curiel (1991) aplega al *tranfullón* 'desordenadamente' («Arregla tu ropa porque la has soltado toda al *tranfullón*») pel nord de Màlaga. He sentit *tranfullero* 'trampós' a parlants de Sevilla. Per aquesta via deuen anar també *entrapullar* 'v. *entrapar*' del *DMGadea* (1891) i *trapulla* 'fulleria' al Vilar (els Serrans, Llatas 1959). Cf. *trapull*⁵² 'agitació de persones o de coses en moviment' (*DCVB*, Tortosa) i **atrafullat* 'atrafegat, atabalat' (Moreira, Massip 1991: 300).

Recordem l'aragonés *fulla* 'mentira, impostura' o també *folla* (a Oseja i Trasobares, a l'oest de Saragossa, Pérez Gil 1995: 260). El mateix Llatas (1959) inclou *fullar* 'hacer trampas en el juego. En valenciano *enfullar*' al Vilar, a Xulella i a Domenyo. *Hacer fulla* és 'hacer novillos, fumarse las clases' a Cartagena (Serrano 1986); precisament, *fullar* és a Mallorca 'deixar d'assitir a escola' (*DCVB*). Potser va per ací també *trafullá* 'dícese de la mujer ya desviada antes de contraer matrimonio', també de Cartagena (Serrano 1986).

Són ben interessants *entrafullarse* 'liarse' del Biello Sobrarbe (Tomás 1999), *estrafullar* 'derrochar, gastar sin tino ni medida con cosas vanales' (Fuendalderas, Arbués 1980), *estrafullar* 'malgastar, malbaratar, dilapidar; hacer uso desarreglado de las cosas' (Benasc, *DBallarín*; Binéfar, Coll 1902).

(51) Ací trobe també *fullir* 'engañar' («En la venta del burro los fulleron los chalanes»).

(52) Probable alteració de *trapoll* 'ídem', condicionada per *traüll* 'embolic, enrenou'

(b) La natura és una parcel·la en què descobrim un focall de petjades aragoneses en terres valencianes; recordem els casos d'*ababol* 'rosella' (Crevillent, Lliria, punts

del Franja; a Torís, ‘planta de la rosella’, *ALPI*, m. 443); *palometa* ‘papallona’ (general en valencià, sud del Principat i Eivissa); *grill* ‘llagostí, saltamartí’ (valencià central; Veny 1991:104), o els paral·lelismes entre els nostres *cullereta* o *cullerot* ‘capgròs’ i *cuchareta* aragonés. N’hi ha un grapat; vegem-ne breument una mostra, concretament, algun ornitònim (vars. d’*òbila*), el nom d’un fruita força corrent (*bresquilla*) i el d’una hortalissa (*grumo* ‘capdell, pinya, còp de la col’).

**Xòbila* apareix en el *DEscrig* com a sinònim de l’ornitònim *òbila* (*jòvila* [llegiu [tʃ]òbila] ‘V. *ovila* (*òvila*)’; va passar per malla al *DLlombart*, al *DMGadea* (1891), al *DCVB* i al *DECat*. La retrobe en dues peces teatrals de Rafael Martí Orberà, nat a València (1860) usada com a apel·latiu semblant a ‘babau, bajà, embadocat’, sentits també evocats per la valenciana *òbila*:

EL CHOTO: (*Deixant caure les roses sobre el seu front*) ¿Per ahón cauen, *chòvila*?...
PAUETA: ¡Chá, ròses!...? Seràs roín! (*Sonrient*) ¡Per això olía millor que may!... (Martí Orberà 1926: 7)

AMPARITO: ¿Pero qu’es pa mí, la música?

NELO: ¡*Chòvila*, es clar!...

AMPARITO: (*Caent-se-li la baba de gust*) ¡Quín servell! (Martí Orberà 1927: 11)

Cf. aquesta **xòbila* amb **xòlipa*, viva per terres valencianes septentrionals (Torredarques, segons Gimeno 1991); aquesta darrera forma reproduïx la mateixa variació que observem en la parella *òliba* / *òbila* (Martines 2000b: 102, i en premsa).

Totes les dues, probablement, s’han de posar en connexió amb les vars. que descobrim per terres d’Aragó. D’una banda, segons Vidaller (1989: 222), *choliba* és *Tyto alba* en diverses poblacions d’Osca, d’oest a est: Siétamo (a la vora d’aqueixa ciutat), Panzano, Radiquero, Salas Altas, Barbastre (també Nicolau 1984: 12) i el Grau. En altres llocs *choliba* és l’*Otus scops*. El *DAndolz* enregistra *chotiba* ‘lechuza’ de Montsó. Justes i Vázquez (AFA, XXXVI-XXXVII, p. 611) situen *choliba* ‘lechuza’ a Rodellar (Osca); *cholibeta* és de l’Alt Aragó, segons l’*Endize*.

De l’altra banda, hi ha la var. amb oclusiva sorda **òlipa*, viva també per terres valencianes septentrionals (Traiguera, Pena-roja, el Portell i Sorita, Gimeno 1991)⁵³ i a l’Aragó. Cf. *olipa* ‘lechuza’ a Castellseràs (*DAndolz*). Ho referma Quintana (1976: 79): *olipa* és el nom que donen a la vall del Baix Mesquí (Castellseràs i Torrecilla de Alcañiz) a la ‘lechuza’. Altaba (1985: 72) enregistra *olipa* ‘lechuza’ al Maestrat aragonés i al Baix Aragó («En ese huero de la carrasca hay un nido de *olipas*»). Hi ha *olipa* ‘lechuza’ en el treball de Martín i Pérez (1991: 202) sobre la parla de Chiprana, a l’oest de Casp.

Bresquilla ‘mena de préssec’ i, en molts llocs, ‘préssec, com a genèric’; és també de Nonasp, Favara i Maella (Terra Alta, Navarro 1996, II, m. 169). De bell nou ens

(53) Hi també en aqueixes contrades **assorrejo* ‘soriguer’ (Vilafranca, Gimeno 1991). Ens sembla inseparable d’*azorejo* ‘halcón’ que el *DAndolz* localitza al Terol fronterer. La vibrant potser reflex de la variació a què està sotmesa amb la bategant (cf. Martines 2000b: 225-241); o bé ha d’explicar-se per influència del sufix apreciatiu *-orr*.

trobem amb una var. de documentació recent (s. XVIII) que no podem desvincular de formes semblants aragoneses. Una ullada a l'*ALEANR* (m. 364) és força suggeridora; hi ha com a nom del 'melocotón pequeño, con carne blanca pegada': *presquilla*, dins el PV, a Sogorb i Arañuel; dins Aragó, en gran part de Terol i punts de l'oest de Saragossa i del sud d'Osca, i en alguna localitat navarresa; el *DAndolz* dóna *presquilla* i *presquillero* del Baix Aragó. *Prisquilla*, en algun punt de Conca i de Terol. *Bresquilla*, a Vall-de-roures i a Pena-roja (a la Franja) i en algun punt de l'extrem oest de Terol; el *DAndolz* situa *bresquilla* i *bresquillera* a Casp. *Berquilla*, a Barrachina, al nord-oest de Terol. *Presquilla* és també de Calasseit i de la Ribera d'Ebre (*DCVB*).

N'hi ha altres vars., probablement per encreuament semàntic (*fresco*, *fresa*...), afavorit per l'equivalència acústica: *fresilla* a l'extrem nord de Saragossa. *Fresquilla* en punts del nord de Saragossa, de Navarra i d'Osca; *fresquilla* reapareix a les comarques valencianes interiors (els Serrans, Llatas 1959), a Múrica (García Soriano 1932, Gómez Ortín 1991), a Oriola (Guillén 1974), Andalusia (Alcalá 1951). *Fresqueta*, en algun punt de la Rioja; i *presilla*, a Pallaruelo de Monegros, al sud d'Osca.

Com a denominació del *albérechigo* (m. 365, *ALEANR*), tenim: *presquillo* en algun punt de Saragossa; i *presquilla* o *pris-* en punts meridionals de Terol i, dins terres valencianes, a Begís i a Sogorb (ací en covariació amb *albérechico* i *bresquilla*).

Convé tenir present que, malgrat la competència de l'espanyol *melocotón*, el tipus *présigo/-iego* (cf. cat. *préssec*) té una presència important per l'Alt Aragó com a denominació de la *Persica vulgaris*; al sud, però, hi ha *presco* i *prisco* (cf. *ALEANR*, m. 363; *DAndolz*; *Endize*), forma a partir de la qual no fóra gens desgavellat d'esperar la generació del diminutiu *presquilla*, com hem vist ben representat per aquelles terres i d'on degué passar al valencià. A darreries del s. XVIII, Marc Antoni Orellana (II: 442) esmenta la *presquilla*, que considera diferent del *préssec* (citat per Mestre 1994: 135). *Presquilla* reapareix en el valencià central de mitjan s. XIX en el col·loqui *Un pillo* (1846: 47): «[...] em pillaren [...] furtant *presquilles* / [...] ¿Per que furtabes *presquilles*?». El joc d'encreuament semàntics que hem vist adés, ens convida a reprendre la vella proposta de Sanchis Guarner (1949: 132), segons la qual, sense caldre l'ajut dels mossàrabs, *bresquilla* podria estar condicionada per *bresca*, en al·lusió a la dolçor de la fruita.

Préssec (o vars. com ara *pérsec*), antic i ben documentat en terres valencians, han reculat en força llocs davant *bresquilla*. Hi ha localitats on *préssec* designa, com sol ocórrer i com hem vist ací diverses voltes, varietats antigues de la fruita;⁵⁴ *bresquilla* s'aplica a les varietats noves, més sucoses i molsudes. Simptomàticament, açò mateix ha ocorregut a *bresquilla* allà on, després, ha pressionat *melocotón* i vars.

Grumo 'capdell, pinya, cóp de la col' del Maestrat valencià, que el *DECat* (s.v. *grum*, 682: 34) considera com a possible «herència mossàrab»; també a la meitat sud-occidental de la Terra Alta (Navarro 1996, II, m. 168). *Grumo* té aquest mateix sentit arreu d'Aragó, des del Pirineu fins més enllà de la fita amb les terres valencianes i en punts feters de

(54) Cf. *bresquilla* 'varietat de préssec primerenc, més petit i més dolç que l'originari' a la Fatarella (la Terra Alta, Navarro 1993: 78).

Sòria i de Guadalajara (cf. *ALEANR*, m. 320). El tenim en el *Diccionario aragonés* (ed. de Bernal i Nagore 1999) de primeries del s. XIX (*grumo* ‘hablando de hortalizas, se entiende repollo’), en el *DBadía* (ací en la var. *gromo* dins «*gromo* de col» ‘cogollo’), en la lexicografia aplegada en l’*Endize* (vars. *grumo*, majoritària; *gromo* i *brumo*). Cf. el valencià *brullo* ‘brull, mató’, que també havia rebut la consideració de mossàrab (Martines 1999c).

(c) A gosades que la ramaderia ha estat un vehicle d’entrada d’una bona colla de mots des de terres aragoneses; vegem-ne ací dos exemples que amplien la nòmina dels ja aplegats.

Catxillada ‘conjunt de cries d’un animal’. El mateix *DECat* (s.v. *catxurro*) ja reconeix que el valencià *catxillada* «sembla tenir el seu origen en la forma aragonesa *cachil(l)ada*» (der. de *cacho*, paral·lel del nostre *cadell*).

Tenim *cagillá* [g = tʃ] ‘cachillada ó lechigada’ en el *DEscrig*, que el *DMGadea* amplia amb ‘multitud de niños de una familia’. El *DPla* incorpora la var. *gachillada*, amb sonorització de [k].

Catxillar ‘parir les gosses, gates i conilles’ i *catxillada* són del tortosí, on hi ha, a més, *catxipallada* («arreglá i averiguá la roba de tota la *catxipallada*», Moreira, XXXV, 530, 23 citat per Massip 1991: 315; *DCVB*). Aquesta var. deu explicar-se per encreuament amb *catxap* ‘cadell de conill’; cf. *cachipinalla* ‘conjunto de niños’ en l’aragonés d’A Fueba (Romanos i Sánchez 1999). Blanc (1994: 57) arreplega *catxillada* a Calaceit.

Els *Refranes y Sentencias* de Joan Antoni Maians (darrerries del s. XVIII, ed. de Casanova 1995: 422) recullen «Parí una *cachillada*», que més avant retrobem en el *DPla* (*parir una cachillada ó gachillada*).

Cachilada està ben documentat a Aragó: ‘camada de crías’, ‘montón, gran cantidad’ a Tauste (Chusé Inazio Navarro 1981: 8), ‘cama de la cerda’ i ‘familia abundante en hijos y todos de corta edad’ (Ejea, *DAndolz*); *cachillo* ‘cachorro’ (Torre do Bispe, *DAndolz*). Unes altres vars. aragoneses remarcables són *cachimalla* ‘chi-quillería’ (Vall d’Echo, *DRohlfs*; A Fueba, Romanos i Sánchez 1995: 12) i *cachinalla* (amb contaminació de *canalla*?) ‘conjunto de niños alborotadores’ a Ayerbe (Buesa 1989: 127), i ‘abundancia de familia menuda’ a Bolea i a Loarre (*DAndolz*). El *DAndolz* mateix arreplega a la Llitera, sense cap concreció més, *cachilón* ‘ponedor, lugar donde ponen las gallinas’; es diu a Fonts (segons la documentació aportada per l’*Endize*) i a Binéfar (Coll 1902). I la ja citada *cachipinalla* i *recachilada* ‘multitud de gente, ganado, etc.’ (Begosa, *DAndolz*).

Assagador ‘camí ramader’. No fa gaire vam dedicar un treball monogràfic a aquest terme de gran extensió i vitalitat al PV (cf. Martines 1999b). En aqueix article establíem els paral·lelismes que observàvem amb *azagador*, mot que per Aragó designa

majoritàriament (amb les vars. *azagador*, *-dera*, *-dero*) un aparell per a fer recular el carro. Aquest ús, directament vinculat amb el verb *zagar* ‘anar cap arrere, recular’ (també paral·lel del valencià *assagar* ‘ídem’) refermava la primera proposta etimològica que Joan Coromines (*DCECH*), segons la qual *assagador* i *azagador* eren ders. romànics (en *-ador*) d’un verb (*a*)*zagar* o (*as*)*sagar* generat a partir de l’àrab *sâqa* ‘rereguarda’; com és sabut, el *DECat* mudava aquella primera proposta per una altra que discorria per les dreceres, sempre esvaroses, del mossàrab. En aqueix mateix treball nostre aportàvem documentació valenciana que permetia retrodatar *assagador* fins a finals del s. XIV; aqueixa documentació refermava la primera proposta d’ètim atés que presentava *assagador* en funció d’adjectiu i testimoniava la var. amb *-a* (*assagador*) com a més antiga. L’interés aqueixes atestacions ens anima a reproduir-les ací:

E ací finiren los límits del dit bovalar enciruint segons los senyals dessús dits, però és romàs de la dita casella tro al dit ametler del dit en Pere Rossinyol primer senyal dret a una via ab tot lo dit camí real roman per *assagador* dels bestiar allén passant [...] Item seguint lo dit camí real de Muncada que és d’en Gòmiç del Collado e seguint la dita orla del dit camí tota vegada ves lo dit loch tro a les parets dels forats, romanint dins bovalar. E fora lo forn de la teula e dins lo *assagador*, segons dessús és dit tro en dret de la dita casella ab totes les possessions que y són. (1384, «Carta del bovalar del loch de Moncada», ed. de Díaz Manteca 1987: 374)

És potser més remarcable aquesta altra atestació del 1389 en què *assagador* apareix com a adjectiu de camí coordinat amb *gran* i amb *many*; és un text d’Albocàsser:

Item, la prenguem per abeurador una basseta, qui és entre la heretat d’en Domingo Fort, e d’en Bernat Torra, en la qual ha gran pati e many, segons que és ficat; e d’aquí havem camí que puge per lo collet amunt entrò alt en la serra de la lacuna d’en Pelegrí. Item havem camí que mou de la dita basseta, passe per la foya d’en Tora al sol del Carrascalet de la foya, e passe, corre lo mas d’en torra, en Grases al camí que va a Benifaxines, lo qual camí és de quaranta pams, segons que és ficat, lo qual camí era ia antiguament del consell. Item, havem camí gran e many e *açagador*, lo qual parteis de la font de Benifaxines entrò a la heretat d’en Linia, e d’en Ramon Jover, e puge al terme de Catí, segons que antiguament solia anar» (1389, «Tresllat de la carta que·l loch de Albocàsser ha dels camins, basses e mallades de Consell», ed. de Díaz Manteca 1987: 441)

V. documentació del s. XV i posterior en Gimeno (1995, 1999) i en Martines (1999b); la primera atestació que en donava el *DECat* era del s. XIX.

La presència d’*azagador* com a ‘camí ramader’ en algun punt, tot i que escadusser, dels extrems occidental (de Saragossa) i orientals (fitant amb el domini català), per les comarques valencianes d’expressió castellanoaragonesa (ací abundantament) i per l’Andalusia oriental ens feia sospitar que aquest hauria pogut ser un terme de major

presència històrica a Aragó. Cal recordar que els ders. de *zaga* tenen allà una rendibilitat molt gran.

Els paral·lelismes que advertíem amb l'aragonés no acabaven d'arredonir-se atesa la mancança de documentació antiga que pogués atestar aquest tipus lèxic amb el sentit de 'camí ramader' per aquelles terres. Hem pogut trobar aquesta documentació recentment; heus-la ací:

E de necesidad han de passar caminando por los *açagaderos* costumbrados con lures franquezas que han del señor Rey [...]

[...] del compromís firmado por part del senyor bispe e honorable capítol de la seu de Valentia, de una part, e las ditas aldeas de la otra part. El procurador de las ditas aldeas dize, añadiendo allí do es puesto, e de necesidad han a passar caminando por los *açagaderos* acostumbrados, ach diz que los ditos caminos e *açagaderos* son del señor Rey e francos a los hombres e ganados [...] (*Libro de la comunidad de Teruel*, 1384, ed. de Garcia Edo, 1999: 410)

També molt recentment hem pogut aplegar més referències documentals i d'ús viu que confirmen una altra dada de gran interès per a la història d'aquesta família lèxica: l'existència del verb *assagar*, punt d'arrancada del der. *assagador*. El *DEscrig* aportava *açagar* amb el sentit de 'Pisotear ó conculcar. Ú. del verbo valenciano hablando de los ganados, que sin respetar en modo alguno el derecho de propiedad, entran y corren las heredades, causando daños en las tierras, plantas ó cosechas' i *açagat* 'pisoteado, da, etc.'; tot i que aquest sentit sembla una projecció metonímica a partir de 'conduir, anar el ramat per un lloc' (< 'conduir, anar un animal l'un darrere l'altre'), el *DECat* (s.v. *saga*, 585a: 48 i ss.), havia rebutjat contundentment aquesta dada: «fa por que aquesta definició, i fins la vida real d'aquest verb, hagin estat creats o inflats o deformats per justificar litigis [per Josep Escrig «'jurisconsult' com era del Duc d'Alba i Llúria]». La documentació dels ss. xvii i xviii que reportem tot seguit fa costat clarament al *DEscrig*:

Ítem, establiren y ordenaren que tot calsiner puxe tallar llenya, palmeres e brossa a obs de fer cals en qualsevulla heretat o camp de algú, salvo en vinya o en camp sembrat o guaret, ab què no mollegue ni *asague*⁵⁵ exceptant lo vedat de la assut [...] (*Ordenances municipals de Vila-real*, 1527, ed. de Gil Vicente 2002: 96)

DE *ASSAGAMENT. A 8 de agost 1708 fonch deliberado por el ajuntamiento que qualquier vezino pueda aclamarse hallando en su heredad cualquier ganado que sea *assagado* su heredad como haya daño de sinco sueldos. (*Ordenances municipals de Vila-real*, 1708, ed. de Gil Vicente 2002: 177)

Tenim encara l'ús del verb *assagar* com a 'anar al darrer, acostar-se al darrere d'algú o d'alguna cosa' que hem trobat a l'Alacantí (Agost) i que volem afegir als

(55) Cf. aquest context paral·lel del 1446: «E lo que pijor és, com los bestiars talen blats o vinyes o oliveres, o *mollegen o escaliuen* les terres [...]» (València, ed. de Rubio Vela 1999: 701).

sentits d'aquest verb que ja aportàvem en Martines (1999b): «No t'assagues tant al cotxe de davant que li pegaràs».⁵⁶

(d) S'han d'esmentar encara la proximitat que observem en les vars. populars de certs mots gramaticals. Breument: cf. *aixina* (val.) i *asina/-s* (arag.), *dende*, *dempués* i altres, també conegudes en parlars castellans més o menys vulgaritzans. Té una importància particular la forma *sinse*.

Sinse 'sense'. Certament *sinse* podria semblar var. híbrida de *sense*, generada per influx del castellà *sin*. Tot i així, Joan Veny (1991: 104-105) atribueix la presència de la var. *sinse*, especialment, en el valencià central, «[...] a les habituds lingüístiques dels aragonesos instal·lats a terres valencians, a través d'un procés de bilingüisme»; posa en relació aquesta var. amb la preposició aragonesa *sinse*, ja atestada des del s. xv (doc. notarial de Terol de l'any 1408, i en el *Cancionero de Stúñiga*, 1478 i 1479).⁵⁷ La documenta en *El Tabalet* (1847) i en Morales San Martín (1910: 11), i en dona referència de pobles valencians com Benaguasil, al Camp de Llíria.

Sembla que certament, *sinse* és més que un «barbarisme ocasional dels xurros», com l'havia considerat Joan Coromines (*DECat*, s.v. *sense*). El mateix *DECat* veia com a hàpax la forma *sins* que el *DCVB* citava del *Tirant*: «stigué *sins* algun recort» (ed. d'Aguiló, III, 245. 275). Aquesta no és, però, l'única ocurrència de *sins* en el *Tirant*: n'hem localitzada una altra, en el mateix context fònic (seguida de mot començat per vocal) en el cap. CXLIII, segons l'edició fidel d'Albert Hauf, que hem pogut contrastar amb el facsímil del 1490: «—Com poré yo res dir que stigua atribulat—dix lo moro—, *sins* haver-hi pensat?» (cap. CXLIII, p. 311).

N'hem aplegat més atestacions valencianes. Del s. xvi: «Envihi per mon germà per no morir-me *sinse* veure'l», en l'*Autobiografia* de Bernat Guillem de Valeriola (1592, ed. d'Escartí 1998: 145, 155, etc). En el s. xvii: «[...] que per ayxò no reñirem / *sinse* dir-los més paraula, [...] fan allò que yo els mane / y *sinse* mi no fan res» (col·loqui anònim, 1643, ed. de Martí i Mestre 1990: 138 i 141), i «De mollera era pelat / est home, *sinse* moñet. / Acabem-o de dir tot: / calbo, en perdó de vostés» (Eliseu Armengol, 1688, ed. de Ferrando 1983: 1060). *Sinse* i *sens* conviuen en el dietari de Joaquim Aierdi (darrerries del s. xvii, Escartí 1994: 63). Llegim *sins* en col·loquis del s. xviii (ed. de Martí i Mestre 1996: 268, 279): «I *sins* dir res a ningú [...]» i «puix tan exacta notícia/ *sins* veure no es pot contar»).

Retrobem *sinse* en textos i autors posteriors, sobretot, vinculats amb les comarques valencianes centrals (com ja havia advertit Veny 1991), i sempre en variació amb *sense*, forma d'ús predominant. Tanmateix, no deu ser exclusiu (o no ho deu haver estat) d'aqueixes contrades. N'hi ha testimonis en textos il·licitans com el setmanari *El Bou* (1885, IV: 1 i 4): «[...] sino que te estava reservat encara, lo mes grós que te pot pasár; el que te declara guerra *sin se* [sic] quartèl *El Triángul*»; [...] pero este últim no el resibirem mes que una volta, el número 24, *sinse* que per aixó achem dextat de torna-li cambit [...]». També és il·licità Ramon Brotons, autor d'*El novio de Manolica*

(56) Agraïm la informació al col·lega Josep Miquel Manzanaro.

(57) Llegim *synse* en documentació de la mateixa època (1477) de la Casa de Ganaderos de Saragossa: «[...] en do podían paxer *synse* fazer danyo en pan ni en bino ni en defesa bedada?» (ed. de Fernández Otal 1995: 265). Modernament en tenim alguna atestació: «mencharatas *sin se* [sic] pan», tòpic que s'aplica a la gent d'Arasán (Benasc, Nicolau 1980: 13).

(1931: 37): «No siga que *sinse* voler aporreche algún dia a algú». Llegim *sinse* en *Nelo y sa cuñá*, peça teatral de l'alacantí Manuel Rubert (1908: 15 i 23); i en una composició de l'enversador popular de Callosa d'en Sarrià (la Marina Baixa), Marcelino Blanquer Benimeli (mort l'any 1925); no ens consta que, si més no a les hores d'ara, *sinse* siga var. usual en aqueixa població: «Vullch dir yo, que tots tenim, / *sinse* ofensa p-a nengú, / además del nom de pila / un sobrenom conegut» (ed. d'Adolf Salvà 1960, II: 110). Tenim en el recull de refranys de Crevillent de Martínez Montoya (1991: 22): «Ni hay viudes *sinse* esperances, ni cabaços *sinse* anses.» Hem sentit *sinse* espontàniament en parlants del Fondó de les Neus, de Crevillent o de Novelda.

3.7 A tall de conclusió

Hem volgut ací il·lustrar les possibilitats que ofereix l'estudi de l'aragonés en l'esclariment d'una parcel·la ben important de la història i del present del lèxic valencià. Molt breument:

(a) El contacte amb l'aragonés ha estat un factor condicionador de la configuració del lèxic valencià.

(b) Bona cosa dels vocables explicats com a mossarabismes valencians han de veure's com a aragonesismes o hispanismes que, en algun cas, van entrar en terres valencianes en èpoques reculades a mesura que s'ocupava i es construïa el nou Regne de València. La presència d'aquests mots es degué accentuar quan el model lingüístic de referència s'esvaïa a partir del s. xvi.

(c) Els textos mostren la convivència des de ben enjorn de doblats lèxics que, més d'una volta, després d'un període de covariació, es resolen a favor del mot més proper a l'aragonés (o al castellà, en èpoques més tardanes). El vocable antic bé s'esvaeix bé resta reduït a sentits i a usos marginals.

(d) Una part del lèxic que el valencià comparteix amb terres d'Aragó es fa trobador en l'arc que abasta de Navarra fins a l'Andalusia oriental.

(e) El coneixement de la cultura material i de l'evolució històrica de les societats és un instrument bàsic per a entendre els viatges de les paraules pel territori.

(f) El despullament de documentació catalana i aragonesa i l'atenció sobre els parlars vius són mitjans fonamentals en la recerca dels contactes entre totes les dues àrees lingüístiques.

JOSEP MARTINES
Universitat d'Alacant
Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AFA = Archivo de Filología Aragonesa.
- AGRAMONT, Jacme d' (1971) *Regiment de preservació de pestilència*, Tarragona, Diputació de Tarragona.
- ALBA BESALDUCH, I. (1986) *El habla de Ludiente*, Castelló de la Plana, Diputació de Castelló.
- ALBEROLA, E. (c. 1927) *Refraner valencià*, València.
- ALCALÁ VENCESLADA, A. (1951) *Vocabulario andaluz*, Madrid, RAE.
- ALDC = VENY, J. & L. PONS (2002) *Atles Lingüístic del Domini Català*, I, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- ALDT = GIMENO BETÍ, L. (1997) *Atles Lingüístic de la Diòcesi de Tortosa*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- ALEA = ALVAR, M., A. LLORENTE & G. SALVADOR (1961-1973) *Atlas lingüístico y etnográfico de Andalucía*, 6 volums, Granada Universidad de Granada.
- ALEANR = ALVAR, M., A. LLORENTE & T. BUESA (1979-1993) *Atlas lingüístico y etnográfico de Aragón, Navarra y Rioja*, 12 volums, Saragossa / Madrid, Departamento de Geografía Lingüística / Institución Fernando el Católico / CSIC.
- ALPI = *Atlas Lingüística de la Península Ibérica*. [Citem per l'edició de Vicent-Ferran Garcia Perales 2001.]
- ALTABA ESCORIHUELA, J. (1985) *Palabras locales, comarcales y regionales (Más de tres mil palabras de uso popular regionalista)*, Saragossa.
- ALVAR, M. (1987) *Estudis sobre el dialecto aragonés*, I i II, Saragossa, Institución Fernando el Católico
- ALVÁREZ CURIEL, F. (1991) *Vocabulario popular andaluz*, Màlaga, Ed. Arguval.
- ARBUÉS POSSAT, J. (1980) *Fuencalderas en mi recuerdo*, Girona.
- BARCELÓ, C. (1984) *Minorías islámicas en el País Valenciano. Historia y dialecto*, Valencia, Universitat de València / Institut Hispano-àrab de Cultura.
- (1995) «La llengua dels sarraïns valencians», dins Jordi Colomina i Castanyer, ed., *Llengües en contacte als regnes de València i de Múrcia (segles XIII-XV)*, Alacant, Universitat d'Alacant, pp. 13-27.
- (1996) «Mossàrabs valencians i 'llengua mossàrab'», *Caplletra*, 20, pp. 183-205.
- BATALLER CALDERON, J. (1986²) *Jocs populars*, València, Ed. Bullent.
- BELTRAN I CALVO, V. (1994) *El parlar de Callosa d'en Sarrià i de les Valls de Tàrbena i de Guadalest. Aportacions al vocabulari fitonímic i zoonímic valencià*, València, Generalitat Valenciana.
- (1999) «El parlar de la Marina Alta: el contacte interdialectal valencianobalear», I i II, tesi doctoral inèdita, Universitat d'Alacant.
- BERNAT I BALDOVÍ, J. (1847) *El Tabalet*, València.

- BLASCO, R. (1979) *Poesia política valenciana (1802-1938)*, València.
- BLANC, M. (1994) *Garba. Mil paraules de Calaceit*, Barcelona, Columna.
- BOLUDA PERUCHO, A. (1999) *Els manuals de consells medievals de Xàtiva (1376-1380)*, València, Diputació de València.
- BOU CLEMENTE, M. O. (1985) *Els malnoms de l'Alcúdia*, l'Alcúdia.
- BROTONS, R. (1931) *El novio de Manolica*, Elx.
- BSCC = *Butlletí de la Societat Castellonenca de Cultura*.
- BUESA OLIVER, T. (1963) «Sufijación afectiva en yerbense», dins *Actas del Tercer Congreso Internacional de Estudios Pirinaicos*, VI, Saragossa, Instituto de Estudios Pirinaicos, pp. 9-32.
- (1989) *Estudios filológicos aragoneses*, Saragossa.
- BURNS, I. R. (1987) *Moros, cristians i jueus en el regne croat de València*, València, Ed. Tres i Quatre.
- CASADO FRESNILLO, C. (1988) *Almería y sus relaciones lingüísticas con el oriente peninsular y con Andalucía*, Madrid, UNED.
- CASANOVA, E. (1986) «Evolució de la segona persona del singular del present d'indicatiu del verb *ser* en català», dins *Actes del Setè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 467-494.
- (1991a) «El Raro diccionario valenciano-castellano único y singular de voces monossylabas de Carles Ros», *Llengua i Literatura*, 4, pp. 129-182.
- (1991b) «Toponímia oronímica i repartició semàntica?» dins *Actes Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, XIV, II, Alacant, pp. 569-586.
- (1995) «La llengua a València» dins Pep Balsalobre & Joan Gratacós, eds., *La llengua catalana al segle XVIII*, Barcelona, Quaderns Crema, pp. 387-425.
- (1993) «Evolució i interferència en el sistema demostratiu català: una explicació», dins R. Alemany i altres, eds., *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 161-196.
- (2001) «Llengües en contacte a l'Edat Mitjana al Regne de València: el cas de l'aragonés i del castellà», dins M. A. Cano, J. Martines, V. Martines & J. Ponsoda, eds., *Les claus del canvi*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Ajuntament de la Nucia, Caja de Ahorros del Mediterráneo, pp. 135-160.
- CASAS, P. i altres (1987) «Chiqueta rechira sobre os repuis de l'aragonés en a Bal de O Xalón», dins *Primer premio literario en aragonés Bal de O Xalón*, Osca, Publicacions d'O Consello d'a Fabla Aragonesa, pp. 119-205.
- CASTAÑER, M. R. (1999) «Las hablas altoaragonesas. Estado actual de la cuestión», dins J. M. Enguita, ed. (1999), pp. 265-317.
- CASTRO MERINO, A. (1990) «Lesico de Billar d'o Salz», *Ruxiada. Revista d'a Colla de Fablans d'o Sur*, 10, pp. 4-21.
- CAVANILLES, A. J. (1795-1797) *Observaciones sobre la Historia Natural, Geografía, Agricultura, Población y Frutos del Reyno de Valencia*, I i II volums, Madrid.

- CLIMENT I GINER, D. (1988) «El paisatge vegetal de la Marina Alta», *Aguaites. Revista d'investigació i assaig*, 4, pp. 75-83.
Colecció de Milacres de Sen Vicent, I, València. [Cite per l'ed. facsímil de Librerías París-Valencia, 1980.]
- COLL ALTABÁS, B. (1902) *Colección de voces usadas en la Litera*, Saragossa.
- COLOMINA I CASTANYER, J. (1991) *El valencià de la Marina Baixa*, València, Generalitat Valenciana.
- (1995a) «La influència del català sobre el castellà del Regne de Múrcia (segles XIII-XVII)», dins Jordi Colomina i Castanyer, ed., *Llengües en contacte als regnes de València i de Múrcia (segles XIII-XV)*, Alacant, Universitat d'Alacant, pp. 221-275.
- (1995b) «El lèxic valencià en l'obra d'Enric Valor», dins *Els valencians i la llengua normativa*, Alacant, pp. 173-188.
- (1996) «La simplificació dels grups consonàntics finals en català», *Actes del V Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, III, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, pp. 196-224.
- COLOMINA I CASTANYER, J. & J. J. PONSODA (1995) «Català(ns) i aragonès(os) en contacte al sud del Regne de València segons els *Extravagants* (1263-1264) de l'Arxiu Municipal d'Alcoi», dins Jordi Colomina i Castanyer, ed., *Llengües en contacte als regnes de València i de Múrcia (segles XIII-XV)*, Alacant, Universitat d'Alacant, pp. 145-173.
- COLÓN I DOMÈNECH, G. (1960) «Libre de Ordinacions de la vila de Castelló de la Plana», Castelló 1957, *Zeitschrift für romanische Philologie*, 76, pp. 285-291.
- (1976) *El léxico catalán en la Rumania*, Madrid, Gredos.
- (1989) *El español y el catalán, juntos y en contraste*, Barcelona, Ariel.
- (1997) *Estudis de filologia catalana i romànica*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COLÓN, G. & A. GARCIA, eds. (1970-1994) *Furs de València*, I-VI, Barcelona, Ed. Barcino.
- CONCA FERRÚS, A. & F. GARCIA ALONSO (1994) *Estudi botànic de la Vall d'Albaida*, Ontinyent.
- Conversacions entre Saro Perrenque i el Doctor Cudol* (1820), València.
- DAlibèrt = ALIBÈRT, L. (1988²) *Dictionnaire Occitan-Français d'après les parlers languedociens*, Tolosa de Llenguadoc, Institut d'Estudis Occitans.
- DAndolz = ANDOLZ, R. (1990⁴) *Diccionario Aragonés. Aragonés-Castellano. Castellano-Aragonés*, Saragossa, Mira Ediciones.
- DAut = *Diccionario de Autoridades*, Madrid, RAE, 1726.
- DBadia = BADIA I MARGARIT, A. M. (1950) *El habla del valle de Bielsa*, Barcelona, Instituto de Estudios Pirinaicos.
- DBallarín = BALLARÍN CORNEL, Á. (1978) *Diccionario del benasqués*, Saragossa.
- DBorao = BORAO, J. (1908²) *Diccionario de voces aragonesas*, Saragossa.
- DCEC = COROMINES, J. (1954-1957), *Diccionario Crítico Etimológico Castellano*, 4 volums, Madrid, Gredos.

- DCECH = COROMINES, J. & J. A. PASCUAL (1987²-1991) *Diccionario Crítico Etimológico Castellano e Hispánico*, 6 volums, Madrid, Gredos.
- DCVB = ALCOVER, A. M. & F. DE BORJA MOLL (1930-1962) *Diccionario Català-Valencià-Balear*, 10 volums, Palma de Mallorca, Ed. Moll.
- DECat = COROMINES, J. (1983⁴-1991) *Diccionari Etimològic Complementari de la Llengua Catalana*, 9 volums, Barcelona, Curial / La Caixa.
- DIÉGUEZ, M. À. (2001) *El llibre de Cort de Justícia de València (1279-1321). Estudi lingüístic*, Alacant/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/ Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- DEscrig = ESCRIG, J. (1851) *Diccionario valenciano-castellano*, València.
- DFerrer = FERRER PASTOR, F. (1985) *Diccionari general*, València.
- DÍAZ MANTECA, E. (1986) *El «Libro de Poblaciones y Privilegios» de la Orden de Santa María de Montesa (1234-1429)*, Castelló de la Plana, Diputació de Castelló.
- (1987) *El «Libro de poblaciones y privilegios» de la Orden de Santa María de Montesa (1234-1429)*, Castelló de la Plana, Diputació de Castelló.
- Diccionario Aragonés* (anònim, principis del s. XIX), ed. de Chesús Bernal & Franchó Nagore, Osca, Concello d'a Fabla Aragonesa / Rolde, 1999.
- DLamarca = LAMARCA, L. (1839) *Ensayo de un Diccionario valenciano-castellano*, València.
- DLlombart = LLOMBART, C. (1887) *Diccionario valenciano-castellano*, València.
- DMGadea = MARTÍ GADEA, J. (1891) *Diccionario General Valenciano-Castellano*, València.
- DPalay = PALAY, S. (1991) *Dictionnaire du Béarnais et du Gascon modernes*, París, Éditions du CNRS.
- DPardo v. PARDO ASSO, J. (1938) *Nuevo diccionario etimológico aragonés*, Saragossa.
- DPeralta = PERALTA, M. (1836) *Ensayo de un Diccionario Aragonés-Castellano*, Saragossa.
- DPla = MARTINES, J. (1998) *El «Diccionario Valenciano» de Josep Pla i Costa (1817-1890). Descripció i edició*, Alacant, Diputació d'Alacant / Generalitat Valenciana.
- DRohlfs = ROHLFS G. (1985) *Diccionario dialectal del Pirineo Aragonés*, Saragossa, Institución Fernando el Católico.
- DRos (1764) = ROS, C. (1764) *Diccionario valenciano-castellano*, València.
- DRosanes = ROSANES, M. (1864) *Miscelánea que comprende: Un vocabulario valenciano-castellano*, València.
- DSanelo = GULSOY, J. (1964).
- DYecha = ORTUÑO PALAO, M. & C. ORTÍN MARCO (1999) *Diccionario del habla de Yecla*, Yecla, Ayuntamiento de Yecla / Real Academia Alfonso X el Sabio.
- El Bou. Semanari semanari satíric, polític, independent* (1885-1886), Elx.
- Endize = NAGORE, F., dir. (1999) *Endize de bocables de l'aragonés seguntes os repertorios lexicos de lugares y redoladas de l'Alto Aragón*, I-IV, Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses.

- ENGUITA, J. M., ed. (1999) *Jornadas de Filología Aragonesa, en el aniversario del AFA*, Saragossa, Institución Fernando el Católico.
- ENGUITA, J. M. (1999), «Estado actual de los estudios sobre el español de Aragón», dins J. M. Enguita (ed.) (1999), pp. 319-365.
- ESCALANTE, E. (1922-1924) *Colección completa de las Obras Dramáticas*, I (1922), II (1923) i III (1924), València.
- ESCARTÍ, J. V. (1994) «Sobre morfologia i fonètica del valencià del s. XVII i l'actual», dins *Miscel·lània 94. Estudis de morfologia valenciana*, València, pp. 31-75.
- (1998) *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII*, València, Ed. Tres i Quatre.
- FAGES DE ROMÀ, N. (1849) *Cartilla rural en aforismes catalans*, Figueres. [Citem la versió valenciana anònima d'aquesta obra publicada a la ciutat de València en 1853 sota el títol *El amic dels llauradors ó Aforismes rurals, composts en català i castellà per D. Narcís Fages de Romà, y traduïts al valencià per un Amic dels Llaureadors*.]
- FENOLLAR, B. (1497) *Lo procés de les olives*, ed. de Vicent Pitarch & Lluís Gimeno, València, ed. Tres i Quatre, 1988.
- FERNÁNDEZ OTAL, J. A. (1995) *Documentación medieval de la Corte del Justicia de Ganaderos de Zaragoza*, Saragossa, Diputació de Saragossa.
- FERRANDO FRANCÉS, A. (1980) *Consciència idiomàtica i nacional dels valencians*, València, Universitat de València.
- (1983) *Els certàmens poètics valencians del segle XIV al XIX*, València.
- (1989) «La formació històrica del valencià», dins Antoni Ferrando, ed., *Segon Congrés Internacional de la Llengua catalana. VIII. Àrea 7. Història de la Llengua*, València, pp. 399-428.
- FORT CAÑELLAS, M. R. (1994) *Léxico romance en documentos medievales aragoneses (siglos XI y XII)*, Saragossa, Gobierno de Aragón.
- FRAGO GRACIA, J. (1980) «Sobre léxico aragonés. Datos para el estudio de su frontera con el catalán noroccidental a mediados del s. XV», dins *Actes del V Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 411-423.
- (1986) «Castellano y aragonés en el antiguo Reino de Valencia», dins Federico Corriente i altres, *Las lenguas prevalencianas*, Alacant, Universitat d'Alacant, pp. 45-63.
- (1991a) «Conflicto de normas lingüísticas en el proceso castellanizador de Aragón», dins J. M. Enguita, ed., *I Curso de geografía lingüística de Aragón*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, pp. 105-126.
- (1991b) «Determinación sociolingüística en la castellanización del Valle del Ebro», *I Curso sobre Lengua y Literatura en Aragón (Edad Media)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, pp. 115-130.
- «Toponímia navarroaragonesa del Ebro (III): Vías de comunicaciones», *AFA*, XXVIII-XXIX, Saragossa, pp. 31-56.

- «Toponimia navarroaragonesa del Ebro (IV): orónimos», *AFA*, XXX-XXXI, pp. 7-22.
- «Las fuentes documentales aragonesas y el diccionario etimológico español de J. Corominas», *AFA*, XXXIV-XXXV, pp. 601-682.
- GARCIA EDO, V. (1999) «El *Libro de la Comunidad de Teruel* (1206-1533)», dins Germà Colón i José Adell (eds.), *Vida rural i ramadera*, BSCC, LXXV, juliol-desembre, pp. 372-460.
- GARCIA PERALES, V. (2001) «Atlas lingüístico de la Península Ibérica (ALPI). Edició i estudi del País Valencià», I-IV, tesi doctoral, Universitat de València.
- GARCÍA SORIANO, J. (1932) *Vocabulario del dialecto murciano*, Múrcia.
- GARGALLO GIL, J. E. (1987) «Una encrucijada lingüística entre Aragón, Valencia y Castilla: el Ricón de Ademuz», tesi doctoral, Universitat de Barcelona.
- GIL VICENTE, V. (2002) *Ordenances municipals de Vila-real (segles XIV-XVIII)*, València, Universitat de València.
- GILI GAYA, S. (1947 i ss.) *Tesoro Lexicográfico (1492-1726)*, Madrid.
- GIMENO BETÍ, L. (1991) «Ornitonímia castellonenca: notes onomasiològiques i etnogràfiques sobre el nom d'alguns ocells», *BSCC*, LXVII, pp. 589-614.
- (1995) «L'adstrat aragonés en un document castellonenc del segle XIV» dins Jordi Colomina i Castanyer, ed., *Llengües en contacte als regnes de València i de Múrcia (segles XIII-XV)*, Alacant, Universitat d'Alacant, pp. 79-98.
- (1989) *De lexicografia valenciana*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1999) «Lèxic ramader en documents valencians del segle XIV», dins Germà Colón i José Sánchez Adell, eds., *Vida rural i ramadera*, BSCC, LXXV, juliol-desembre, pp. 461-497.
- GÓMEZ CASAN, R. (1988) *Aproximación a la historia lingüística del Alto Palancia entre los siglos XIII i XVI*, Sogorb, Ajuntament de Sogorb.
- GÓMEZ ORTÍN, F. (1991) *Vocabulario del noroeste de Murcia. Contribución lexicográfica al español de Murcia*, Múrcia, Editorial Regional de Murcia.
- GONZÁLEZ OLLÉ, F. (1964) *El habla de la Bureba*, Madrid, CSIC.
- GUILLÉN GARCÍA, J. (1974) *El habla de Orihuela*, Alacant, Diputació d'Alacant.
- GULSOY, J. (1964) *El «Diccionario valenciano-castellano» de Manuel Joaquín Sanelo. Edición, estudio de fuentes y lexicología*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.
- GUINOT RODRÍGUEZ, E. (1991) *Cartes de poblament medievals valencianes*, València, Generalitat Valenciana.
- (1999) *Els fundadors del Regne de València*, València, ed. Tres i Quatre.
- HAENSCH, G. (1960) «Las hablas de la Alta Ribagorza (segunda parte)», *AFA*, XII, pp. 117-250.
- HINOJOSA MONTALVO, J. (1990) *Textos para la historia de Alicante. Historia medieval*, Alacant, Diputació d'Alacant.

- IBORRA LERMA, J.M. (1981) *Realengo y señorío en el Camp de Morvedre*, Sagunt.
- IRIBARREN, J. M. (1984²) *Vocabulario navarro. Segunda edición preparada y ampliada por Ricardo Ollaquindia*, Pamplona, Comunidad Foral de Navarra.
- JUSTES, R. & J. VÁZQUEZ «Contribución al vocabulario de animales y plantas de Rodellar (Huesca)», *AFA*, XXXVI-XXXVI, Saragossa, pp. 609-622.
- LAGÜENS, V. (1999) «Estado actual de los estudios sobre el aragonés medieval», dins J. M. Enguita, ed. (1999), pp. 163-264,
- LAPEYRE, H. (1982) *La Taula de Cambis en la vida económica de Valencia a mediados del reinado de Felipe II*, València.
- LEDESMA RUBIO, M. L. (1991) *Cartas de población del Reino de Aragón en los siglos medievales*, Saragossa.
- LIMORTI, E. / A. QUINTANA (1998) *El Carxe. Recull de literatura popular valenciana de Múrcia*, Alacant, Diputació d'Alacant.
- LLATAS, V. (1959) *El habla del villar del Arzobispo y su comarca I i II*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- LOMBART, C., ed. (1878) *Tabal y donsayna. Festes costums y mals visis, pintats á la valensiana per varios populares artistas de la terra del CHÉ trets á llum, per-a diversió y recreo del public per Constantino Lombart*, València.
- LLORENTE MALDONADO DE GUEVARA, A. «Coincidencias léxicas entre Andalucía y el valle del Ebro», *AFA*, XXXVI-XXXVII, pp. 347-376.
- LÓPEZ GARCÍA-MOLINS, Á. (1993) «L'apitxat com a contacte de llengües i com a solució interna», dins *Actes del IX Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 137-142.
- Lo procés de les olives*, ed. de Vicent Pitarch & Lluís Gimeno, València, Ed. Tres i Quatre, 1988.
- LOZANO, J. (1991) *Ribera*, València, Ed. Bromera.
- MAIANS, J. A. (1787) *Vocabulari valencià-castellà*, ed. parcial d'Emili Casanova (1995).
- MARTÍ, E. & S. APARICIO (1984) *El léxico de Anna*, Anna, Ajuntament d'Anna.
- MARTÍ I GADEA, J. (1891) *Ensisám de totes herbes*, València.
- MARTÍ I MESTRE, J. (1991) «El Coloqui nou entre el tio Pelut, Sardineta y Polseres, un testimoni escrit dels avalots del 1801 al País Valencià», *Estudis de llengua i literatura catalanes*, XII (= *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 1), Barcelona, pp. 133-176.
- (1994) «Una contribució a la lexicografia del segle XVIII: Marc Antoni d'Orellana», dins *Estudis de llengua i literatura catalanes*, XXVIII (= *Miscel·lània Germà Colón*, 1), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pp. 111-145.
- (1996) *Col·loquis eròtico-burlescos del segle XVIII*, Alfons el Magnànim, València.
- MARTÍ ORBERÀ, R. (1926) *Els felisos*, València.
- (1927) *Bodes d'or*, «Galeria de Obras Valencianas», VII, València.
- MARTÍN PARDO, M. & Ch. L. PÉREZ ALBIAC (1991) «El chiprancio (léxico y rasgos aragoneses en el habla de Chiprana)», *Cuadernos de Estudios Caspolinos*, XVII, pp. 165-216.

- MARTINES, J. (1998a) «El sufix *-aire* al País Valencià?», dins *Estudis de llengua i literatura catalanes/ XXXIV* (= *Miscel·lània Germà Colón*, 7), Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1998, pp. 229-262.
- (1998b) «L'aportació del Josep Antoni Cavanilles a la terminologia botànica catalana. Un avanç», en *Actes del I Col·loqui Internacional d'Història dels llenguatges iberoromànics d'especialitat (ss. XVII-XIX): solucions per al futur (15-17 de maig de 1997)*, Barcelona, Universitat Pompeu Fabra, Institut de Lingüística Aplicada, 1998, pp. 243-262.
- (1999a) «Dues aportacions al lèxic de la ramaderia», dins Germà Colón i José Sánchez Adell, eds., *Vida rural i ramadera, BSCC*, LXXV, juliol-desembre, pp. 605-168.
- (1999b) «Una família lèxica conflictiva?: SAGA, *SAGAR, ASSAGAR (?) i ASSAGADOR o ASSEGADOR», dins *Actes del XXIII Col·loqui General de la Societat d'Onomàstica*, Ulldecona, pp. 115-133.
- (1999c) «La proximitat lèxica entre el català i l'aragonés a propòsit de *bard*, *brull*, *caragina* i *xafardejar*», dins *Actas d'a I Trobada d'Estudios y Rechiras arredol d'a luenga aragonesa y a suya literatura (Uesca, 20-22 de febrero de 1997)*, Osca, Instituto d'Estudios Altoaragoneses / Consello d'a Fabla Aragonesa, 1999, pp. 125-162.
- (2000a) «Els noms dels llocs i l'estudi del lèxic, a propòsit d'*atzavara*, *farigola* i *bruc*», dins *Estudis de toponímia valenciana*, València, Universitat de València / Denes Editorial, València, 2000, pp. 255-273.
- (2000b) *El valencià del segle XIX. Estudi lingüístic del «Diccionario Valenciano» de Josep Pla i Costa*, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, València/Barcelona.
- (2000c) «L'expressió de les emocions i la creativitat lèxica: *estimar* 'amar', entre l'eufemisme i la metàfora cultural», dins *Actas del VIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval. Santander, septiembre, 1999*, Santander, Universidad Internacional, pp. 1221-1243.
- (en premsa) *El lèxic valencià del segle XIX. L'aportació del «Diccionario Valenciano» de Josep Pla i Costa a la lexicografia valenciana*.
- (en preparació) *L'aragonés i el lèxic valencià*.
- MARTÍNEZ MONTOYA, M. (1991) *Refranes, dichos y apodos de Crevillente*, Crevillent.
- MARTÍNEZ SEVILLA, J. (1993) «*Ira chacha*» *El lenguaje de Ayora y su anécdota*, Aiora.
- MARTORELL, J. (1490) *Tirant lo Blanch*, I i II, ed. d' Albert Hauf & Vicent-Josep Escartí, 1990, València, Generalitat Valenciana.
- MIRA, J. F., dir. (1985) *Temas d'etnografia valenciana. Volum II. Bosc i muntanya, indústria tradicional, comerç i serveis*, Gregori, Joan J. / Josepa Cucó, Francesc Llop / Maria Roser Cabrera, Alzira (autors), València, Institució Alfons el Magnànim.
- MASSIP i BONET, M. À. (1991) «El lèxic tortosí: història i present» I, II i III, tesi doctoral en microfitxa, Universitat de Barcelona.
- MOLINA FERNÁNDEZ, P. (1991) *Parablero murciano*, Murcia, Ediciones Mediterráneo.

- MONTOYA I ABAT, B. (1989) *La interferència lingüística al sud valencià*, València, Generalitat Valenciana.
- MORALES SAN MARTÍN, B. (1910) *Idilis llevantins*, Barcelona
- MORLÀ, P. J., *Poesies col·loquis* (s. XVII), ed. d'Antoni Ferrando, València, Alfons el Magnànim.1995.
- MOTT, B. L. (1984) *Diccionario chistavino-castellano*, Saragossa, Ibercaja.
- MULET PASCUAL, L. (1991) *Estudio etnobotánico de la provincia de Castellón*, Castelló de la Plana.
- NAGORE LAÍN, F. (1994) «Occitanismos del aragonés», *Alazet*, 6, pp. 119-173.
- NARBONA VIZCAÍNO, R. (1990) *Malhechores, violencia y justicia ciudadana en la Valencia Bajomedieval*, València, Ajuntament de València.
- NAVARRO, Chusé Inazio (1981) «Chiqét acopio d'o lesico residual aragonés en Tueste», *Fuellas*, 22, pp.9-12.
- NAVARRO ESPIACH, G. (1999) «Teruel en la Edad Media. Balance y perspectivas de investigación», dins *Aragón en la Edad Media (xiv-xv). Homenaje a la profesora Carmen Orástegui Gros*, II, Saragossa, Universitat de Saragossa, pp. 1199-1225.
- NAVARRO GÓMEZ, P. (1993) *El hablar de la Fata rella*, Calaceit, Centre d'Estudis de la Terra Alta / Ajuntament de la Fatarella.
- (1996) *Els parlars de la Terra Alta*, I i II, Tarragona, Diputació de Tarragona.
- NEBOT CALPE, N. «Germanismos y arabismos en el habla castellano-aragonesa del Alto Mijares y del Alto Palancia (Castellón)», *AFA*, XXXII-XXXIII, Saragossa, pp. 47-99.
- (1991) *Toponímia del Alto Mijares y del Alto Palancia. Estudio etimológico*, Castelló.
- NICOLAU BARRAU, M. Ch. (1980) «Nombres d'as chens d'els llugars de Benás», *Fuellas*, 17, p. 13.
- (1984) «Bocabulario replegado en os barrios d'o Entremuro y de San Joaquín (Balbastro)», *Fuellas*, 42, pp. 12-14.
- NOGALES ESPERT, A. (1997) *La sanidad municipal en la Valencia foral moderna, 1479-1707*, València, Ajuntament de València.
- OnCat = COROMINES, J. (1994-1995) *Onomasticon Cataloniae*, II-VIII, Barcelona, Curial / La Caixa.
- ORELLANA, M. A. d' (1923-1924) *Valencia antigua y moderna*, 3 volums, València.
- PELLICER, J. (2000) *Costumari botànic/I*, València, Ed. Bullent.
- PÉREZ GIL, M. Á. (1995) *El habla, historia y costumbres de Oseja y Trasobares*, Saragossa, Diputació de Saragossa.
- PLAZA I ARQUÉ, C. (1996) *La parla de la Conca de Barberà*, Tarragona, Diputació de Tarragona.
- PONSODA I SANMARTÍN, J. J. (1996) *El català i l'aragonés en els inicis del Regne de València segons el «Llibre de Cort de Justicia» de Cocentaina*, Alcoi, Ed. Marfil.

- QUINTANA I FONT, A. (1974) «El aragonés residual del bajo valle del Mezquín», *AFA*, XVIII-XIX, pp. 53-86.
- (1995) *Lo molinar. Literatura popular catalana del Matarranya i Mequinensa. 1. Narrativa i Teatre*, Calaceit, Instituto de Estudios Turolenses/Associació cultural «Carrutxa».
- RAMÍREZ BORDES, V. (1930) *Camí de soletat*, dins *Nostra novela*, 32, València.
- RASICO, Ph. (1990) «L'evolució de la llengua catalana al centre de l'antic Regne de València: reconquesta, immigració i canvi fonològic», *Caplletra*, 6, pp. 95-106.
- RECASENS I VIVES, D. (1985) *Estudi lingüístic sobre la parla del Camp de Tarragona*, Barcelona, Curial/Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- REIG, E. S. (1999) *Valencià en perill d'extinció*, València.
- REVEST I CORZO, L. (1957) «*Libre de Ordinacions de la Vila de Castelló de la Plana*». *Estudio preliminar, edición, notas y glossario*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.
- RIBAS I MARÍ, E. (1991) *Aportació pitiüsa al DCVB*, Eivissa, Institut d'Estudis Eivissencs.
- ROMANOS, F. & F. SÁNCHEZ (1995) «Mas fobano (III). Lesico, charrazos y consideraciones soziolingüísticas», *Fuellas*, 111, pp. 9-18.
- (1999) *L'aragonés de A Fueba. Bocabulario y notas gramaticales*, Osca, Consello d'a Fabla Aragonesa.
- ROS, C. (1770) *Raro diccionario valenciano-castellano único y singular de voces monossylabas*, ed. d'Emili Casanova (1991).
- RUBERT, M. (1908) *Nelo y sa cuñá*, Alacant.
- RUBIO VELA, A. (1984) *Pobreza, enfermedad y asistencia hospitalaria en la Valencia del siglo xiv*, València.
- (1985) *Epistolari de la València medieval*, València.
- (1999) «El ganado de Valencia y los pastos del reino como factor de conflictividad», dins Germà Colón i José Sánchez Adell, eds., *Vida rural i ramadera*, BSCC, LXXV, juliol-desembre, pp. 651-720.
- RUBIO VELA, A. & M. RODRIGO LIZONDO (1997) *Antroponímia valenciana del segle xiv*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SALVÀ BALLESTER, A. (1932-39) *De la marina i muntanya (Folklore)*, ed. de Rafael Alemany i Ferrer, Alacant, Diputació d'Alacant, 1988.
- (1960) *La villa de Callosa de Ensarriá. Monografía histórica documentada*, I i II, Alacant, Diputació d'Alacant.
- SALVADOR, G. (1953) «Aragonesismos en el andaluz oriental», *AFA*, V, pp. 143-164.
- (1960) «Catalanismos en el habla de Cúllar-Baza», *Miscelánea filológica dedicada a Mn. Griera*, II, Barcelona, pp. 333-342.
- SÁNCHEZ GOZALBO, Á. (1980) *Repertorio de inventarios del Santuario de Nuestra Señora del Lledó*, Castelló de la Plana, Societat Castellonenca de Cultura.

- SANCHIS GUARNER, M. (1949) *Introducción a la historia lingüística de Valencia*, València, Institució Alfons el Magnànim.
- (1980) *Aproximació a la història de la llengua catalana*, Barcelona, Salvat.
- (1980⁷) *La llengua dels valencians*, València, Ed. Tres i Quatre.
- SERNA, J. S. (1983) *Cómo habla La Mancha. Diccionario Manchego*, Albacete.
- SERRANO BOTELLA, Á. (1986) *El Diccionario Icue. Habla popular de Cartagena*, Murcia, Ediciones Mediterráneo.
- SESMA, J. Á. & Á. LÍBANO (1982) *Léxico del comercio medieval en Aragón (siglo xv)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico.
- SISTAC, R. (1993) *El Ribagorçà a l'Alta Llitera. Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- SOLER GARCÍA, J. M. (1993) *Diccionario villenero*, Alacant, Diputació d'Alacant.
- ThPu = POU, O. (1575) *Thesaurus puerilis*, València.
- TERRADO PABLO, J. (1991) *La lengua de Teruel a fines de la Edad Media*, Terol, Instituto de Estudios Turolenses.
- TOMÀS ARIAS, Ch. (1999) *El aragonés del Biello Sobrarbe*, Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses.
- Un pillo y els chics de benefisensia [...]*, (1846), València.
- VALOR, E. (1979) *Millorem el llenguatge*, I i II, València, Eliseu Climent Editor.
- VÁZQUEZ OBRADOR, J. (1994) «Pervivencias léxicas prerromanas en altoaragonés», dins *III Curso sobre Lengua y Literatura en Aragón (Siglos xviii-xx)*, Saragossa, Institución Fernando el Católico, pp. 217-285.
- VENY I CLAR, J. (1958-59) «Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes (I)», *RFE*, XLII, pp. 91-150.
- (1960) «Paralelismos léxicos en los dialectos catalanes (i II)» *RFE*, XLIII, pp. 117-202.
- (1977) «Aproximació a l'estudi del dialecte eivissenc», *Randa*, 5, pp. 5-41.
- (1991) «Petges aragoneses en els dialectes catalans meridionals», dins Joan Veny, *Mots d'ahir i mots d'avui*, Barcelona, Empúries, pp. 97-114.
- VIDALLER TRICAS, R. (1984) *Dizionario sobre especies animales y bexetals en o vocabulario altoaragonés*, Osca, Instituto de Estudios Altoaragoneses.
- VocSecc = MARTÍ GADEA, J. (1909) *Vocabulario valenciano-castellano en secciones*, València.